

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

international scientific-practical journal

TARAZ, KAZAKHSTAN

ISSN: 3007-8946

20 OCTOBER 2024

els.education23@mail.ru

irc-els.com

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION»**

Main editor: G. Shulenbaev

Editorial colleague:

B. Kuspanova
Sh Abyhanova

International editorial board:

R. Stepanov (Russia)
T. Khushruz (Uzbekistan)
A. Azizbek (Uzbekistan)
F. Doflat (Azerbaijan)

International scientific journal «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», includes reports of scientists, students, undergraduates and school teachers from different countries (Kazakhstan, Tajikistan, Azerbaijan, Russia, Uzbekistan, China, Turkey, Belarus, Kyrgyzstan, Moldova, Turkmenistan, Georgia, Bulgaria, Mongolia). The materials in the collection will be of interest to the scientific community for further integration of science and education.

Международный научный журнал «IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION», включают доклады учёных, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Таджикистан, Азербайджан, Россия, Узбекистан, Китай, Турция, Беларусь, Кыргызстан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Болгария, Монголия). Материалы сборника будут интересны научной общественности для дальнейшей интеграции науки и образования.

20 октября 2024 г.
Taraz, Kazakhstan

DOI 10.24412/3007-8946-2024-20-3-10

ИСТЕҲСОЛИ ҲУНАРМАНДӢ ВА ТИҶОРАТИ ДОХИЛИИ ТЕМУРИЁН

ХОҶАЕВ МЕҲРОВАР ПАРДАЛИЕВИЧ

Дотсенти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУРОДОВ НАЗИРМАД САФАРОВИЧ

Дотсенти кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва бостоншиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

KHOJAEV MEHROVAR PARDALIEVICH

Associate professor of the Department of History of the ancient world, middle ages and archeology, Tajik National University

MURODOV NAZIRMAD SAFAROVICH

Associate professor of the Department of History of the ancient world, middle ages and archeology, Tajik National University

---

В настоящей статье рассматривается торговое положение Хорасана и Мавераннахра в эпоху Тимуридов, которое является одним из составных элементов экономики Тимуридов. В данной статье показано, что внимание к категории торговли с точки зрения Тимуридских правителей, особое географическое положение этих двух важных регионов, разнообразие товаров и рост нескольких крупных городов в этих регионах, представляют собой комплекс эффективных факторов для процветания торговли в Хорасане и за его пределами. Торговля в упомянутых областях стала динамичной благодаря вышеуказанным факторам, а также под воздействием экономической политики правителей Тимуридов. Таким образом, мы сталкиваемся с относительным процветанием компонентов торговли в регионе в период Тимуридов.

***Ключевые слова:** Тимуриды, торговля, фактор, политика, Хорасан, Мавераннахр, торговые центры, торговые пути, Самарканд, Бухара.*

Дар асри XV миёни сулолаи Темуриён бо давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла Хитой, Ҳиндустон, Тибет, Эрон, Русия, Поволже ва Сибир робитаҳои доимии тиҷоратӣ барқарор гардиданд. Аз Хитой матоҳои абрешимӣ, чун атлас, чой, зарфҳои чинӣ, сангҳои қиматбаҳо ва ғайра, аз Ҳиндустон матоҳои сафед ва ранга, аз Эрон марворид, аз Русия, Тотористон ва Сибир чарму мум оварда мешуданд. Дар миёни молҳои, ки аз кишварҳои Аврупо ба Самарканд оварда мешуданд, матоҳои фаронсаӣ, доқа, кордҳои черкесӣ буданд.

Аз Самарканд матоҳои пахтагин, маҳмал, абрешим, инчунин қоғаз, меваи хушк, биринҷ, пахта ва ресмон ба мамлакатҳои хориҷ, асосан ба Русия, Тотористон ва Сибир фиристода мешуданд. Сафоратҳои дар гузариши муносибатҳои тиҷоратӣ нақши калон бозиданд. Шохруҳ ва Улуғбек пайваста бо Хитой мубодилаи сафирҳои мекарданд. Соли 1418 сафорати Шохруҳ бо сардории Ардашер ба Хитой ва соли 1419 сафирон Ли Ди ва Чонг-Ку аз Хитой ба Самарканду Ҳирот омаданд. Ба Шохруҳ ва Улуғбек паёмҳои ирсол гардида, барои гузариши робитаҳои дӯстона тухфаҳои қиматбаҳо пешниҳод карда шуданд. Соли 1420 ба Хитой сафорати ҷавобӣ иборат аз 530 нафар фиристода шуд. Сафирони Темуриён зиёда аз ду сол дар Хитой истода, соли 1422 ба ватан баргаштанд [14, с.102-105].

Дар замони Шохруҳ ва Улуғбек муносибатҳои неки ҳамсоягӣ бо Тибет ва Ҳиндустон барқарор гардиданд. Соли 1421 сафирони Тибет ба Самарканду Бухоро ташриф оварданд.

Шохрух солҳои 1441-1442 сафирони худро ба қасри Виҷаянагари Ҳинд бо сарвари муаррихи форсу-тоҷик Абдураззоқи Самарқандӣ мефиристад ва инро дар сафари хеш ба Ҳиндустон тавассути Кирмон, Ҳурмуз ва Халиҷи Форс дар рӯзноааш тасвир намудааст.

Дар аҳди Шохрух (1409-1447) ва ворисони ӯ шаҳри Ҳирот, ки чандсад ҳазор нафарро ташкил меод, ба шаҳри бузурги Шарқи Наздик ва пойтахти асосии давлати Темуриён табдил ёфт. Як қатор шароитҳо ба пешрафти иқтисодиёт ва болоравии сиёсии шаҳр мусоидат карданд. Асосан мавқеи ҷуғрофӣ он ниҳоят муфид буд, зеро шаҳр дар маркази давлати Темуриён ҷойгир ва аз ҳамлаҳои беруна эмин буд. Ин ба афзоиши босуръати шаҳр мусоидат кард. Илова бар ин, Ҳирот дар маркази муҳимтарин роҳҳои тичоратии байналмилалӣ ҷойгир буд, ки кишварҳои Осиё ва Аврупоро мепайваस्त ва бинобар сабаб ба рушди иқтисодии шаҳр таъсир мерасонид.

Юришҳои пайваста, васеъкунӣ худудии мулк, забткориҳои хунин ва ғорати кишварҳои забтшуда ба қудрати иқтисодӣ ва низомии давлати Темур ва як зумра ҳокимони авлоди ӯ мусоидат намуда, боиси густариши нуфузи минтақаи Хуросон ва Мовароуннаҳр гашт. Ҳамаи ин омилҳо ба рушди муносибатҳои дипломатӣ ва ривоҷи тичорат бо дигар мамлакатҳо таъсири мусбат расонид. Дар охири қарни XIV – ибтидои қарни XV, ки Темур дар авҷи шӯҳрат буд, муносибатҳои тичорӣ ва сафоратхонаи Мовароуннаҳр Хуросон бо баъзе кишварҳои дуру наздик эҳё шуданд. Соли 1393 барои барқарор намудани муносибатҳои дӯстона ва осоишта аз Самарқанд ба Сурия ва Миср Савайро бо пайғоме фиристоданд [1, с.689].

Дар аснои юриши Темур ба Ҳиндустон, 23 феввали соли 1399, вақте ки ӯ дар минтақаи Пайла, дар наздикии Чамму буд, ба наздаш сафири ҳокими Кашмир Искандаршоҳ омада, ба ӯ тухфаҳои гаронбаҳо, ҳамчунин се ҳазор асп тақдим намуда, хоҳиш дошт бо ӯ муносибати дӯстона барқарор созанд.

Нақшаҳои Темур бо давлатҳои хориҷии дуру наздик аз барқарор ва таҳкими робитаҳои тичоратӣ иборат буданд. Ҳамчунин, 1 августи соли 1402 ба шоҳи Фаронса Карли VI паёме фиристод, ки дар он аз ҷумла гуфта мешуд: «Ва он гоҳ шумо бояд тоҷирони худро ба ин кишвар фиристед ва мо ба онҳо иззату эҳтиром нишон медиҳем ва тоҷирони мо ба он тараф хоҳанд рафт ва онҳоро низ бояд иззату эҳтиром кард. Ва бигзор ҳеч кас ба онҳо зӯрварӣ ва аз онҳо бештар талаб накунад, зеро ҷаҳон ба шарофати тоҷирон обод мешавад» [11, с. 344].

Дар ин давра шаҳри Самарқанд, ки дар роҳи муҳими тичорати ҷаҳонӣ аз Хитой ба мамлакатҳои ҳамсоия Баҳри Миёназамин ва Ҳиндустон воқеъ буд, дар барқарор намудани муносибатҳои тичоратӣ ва сафоратхонаҳо нақши махсус бозидааст. Дар ёддоштҳои сафарномаи Руи Гонсалес де Клавихо, ки дар бораи сафари сафорати Испания ба Самарқанд солҳои 1403-1406 нақл мекунад, оид ба тичорати Темуриён бо кишварҳои хориҷӣ маълумоти арзишманд додааст. Аз ҷумла, муаллиф чунин хабар медиҳад: «Дар ин ҷо ... ҳар сол, махсусан дар моҳҳои июн, июл ва август ба Самарқанд корвонҳои калони шутур, ки молҳои зиёде доранд, меоянд. Ва корвони онҳо мисли корвони мо маъноӣ ҳайвоноти борбардорро дорад. Ин шаҳр ба шаҳри бозаргон табдил ёфта, ба подшоҳ даромади калон меорад. Ҳар сол тоҷирон аз Ҳиндустони хурд ба ин ҷо омада, бисёр хушхӯрҳо меоваранд; навъҳои бехтарини хурди онҳо, ки ба Сурия фиристода нашудаанд, ба монанди дона, чормағз, дорчин, пӯсти чормағз ва бисёр маҳсулоти дигари хеле қиматбаҳое, ки ба Искандария бурда намешаванд ва дар он ҷо ёфтани мумкин нест. Ғайр аз ин, қисми зиёди абрешим дар Гелон, замини назди баҳри Боку (Ҳазар) истеҳсолшуда ба он ҷо оварда мешавад ва дар он ҷо ҳар сол ба микдори кифоя истеҳсол мешавад. Ва ин абрешими Гелон ба Димишқ, ба сарзамини Сурия, ба Туркия, ба Зафа (Кофу- ҷамоаи генузиягӣ дар Қрим) ва дигар ҷойҳои маравад. Ба ин ҷо абрешими дар сарзамини Хамаҳӣ (Шамаҳӣ) тайёршударо ҳам меоранд; дар ин ҷо абрешими бисёре истеҳсол карда мешавад ва тоҷирон, ҳатто венетсиягӣ ва генузиягӣ барои харидани он ба он ҷо меоянд» [9, с. 80].

Тичорат бо Хитой махсусан пуравч буд. Ба гуфтаи сафири Испанӣ Руи Гонсалес де Клавихо, Темур аз омадани сафирони Хитой ба дарбори худ, ки густохона талаби хирочро ба Хитой доштанд, норозӣ буд. Дар маросими қабули сафорати Испанӣ тахти сарвари Клавихо, ки 8 сентябри соли 1404 дар боғи Дилкушо баргузор шуда буд, ба гуфтаи Клавихо, «намояндагоне, ки онҳоро роҳбарӣ мекарданд, баъди сафири императори Хитой Чайскан, ки бо талаби хироч ба назди Темурбек омада буд, чой намуд. Вақте Темур дид, ки фиристодагони испанӣ аз сафири Хитой поённишинанд, фармон дод, ки испаниҳо боло нишинанду чойи сафирони Хитой дар зер аст.

Ҳамин тариқ, Клавихо маълумоти манобеъи хитойро дар бораи амалҳои ғайридӯстонаи Темур нисбат ба сафирони Хитой тасдиқ мекунад.

Темур барои юриши ҳарбӣ ба Хитой омодагӣ меид. Ў лашкар чамъ карда, моҳи январӣ соли 1405 ба шаҳри Утрор меояд ва 18 феврал дар он ҷо бемор шуда, вафот мекунад. Забти Хитой феврал манъ карда шуд. Пас аз марги Темур муносибатҳои Хитой Осиеи Марказӣ дубора барқарор шуданд. Масалан, 12 октябри соли 1405 дарбори Хитой ба дипломати хитой Чен-Чен, мансабдори бозғимоди Вазорати маросими назди императори Мин Чен-Тсун (1403-1424) ҳамроҳ бо хоҷа Ли Ла ва амалдор Ли Сян вазифадор намуд, ки ба Ҳирот ба дарбори Шоҳрух ташриф намоянд. Ба ин сафорат сафирони Шоҳрух, ки аз Чин ба ватан бармегаштанд, низ шомил буданд. Дар ин сафорат, ки замони ба Хитой омадани маълум нест, намояндагони Ҳирот, Самарқанд, Шероз, Андигон (Андичони ҳозира) буданд [8, с.101-116].

Точирони Хитой ба вусъат додани савдо бо Ғарб хеле манфиатдор буданд. Соли 1387 Темур сафорати худро бо сарвари Мавлоно Ҳофиз ба Хитой фиристод. Сафорат 15 аспу ду шутурро ба унвони «хироч» ҳадя кард. Пас аз он ҳар сол аспу шутур ба сифати хироч фиристода мешуд. Соли 1392 ба хирочи муқарраӣ газвор низ илова карда шуд. Соли 1394 ба Хитой 200 сар асп фиристода шуд. Бо яке аз сафоратхонаҳо қариб 1000 сар асп ба Хитой фиристода шуд. Хитойҳо ба ивази ин ҳадяҳо сангҳои қиматбаҳо ва пулҳои қоғазӣ фиристоданд. Сафоратхонаи Хитой бо сардории Ан Чжи-дао ва Го Тези соли 1395 ба Самарқанд фиристода шуд. Ин сафорат каме ба таъхир афтод ва танҳо пас аз марги Темур ба Хитой баргашт [3, с. 67].

Дар байни давлатҳои алоқаҳои тичоратӣ дипломатӣ барқарор карда шуданд. Дар ду-се сол ба Самарқанду Ҳирот сафирони дарбори Хитой меомаданд ва аз Мовароуннаҳр ва Хуросон ба Хитой низ сафирон фиристонида мешуданд. Точирон аз Хитой молҳои худро ба Самарқанд меоварданд, ки дар он ҷо ба онҳо талабот зиёд буд. Ба маълумоти сафири испанӣ Руи Гонсалес де Клавихо аз Хитой қорвонҳо бо молҳои хитой ба воситаи укёнуси Ҳинд ба Самарқанд омада, марворид, ёқут ва хушхӯри зиёде меоварданд. Баъд онҳоро аз ин ҷо ба дигар ҷойҳои интиқол меоданд [9, с.81].

Пас аз ба даст овардани ҳамдигарфаҳмӣ сафирони Хитой ба ватан баргаштанд ва ҳамроҳи ӯ сафири Темуриён Шайх Муҳаммад Бахшӣ ба Хитой фиристода шуд ва ӯ ба ҳокими Хитой номае расонд ва дар он ҷо қайд карда шуд, ки ӯ дар бораи бехатарии роҳҳои, ки Хитойро бо Мовароуннаҳр ва Хуросон мепайваст мусоидат намояд, то савдогарон моли худро бе тарсу ҳарос мубодила намоянд [13, с. 463-468; 1, с.161-164].

Ҳамин тариқ, ба яке аз сафоратҳои, ки аз моҳи декабри соли 1420 то майи соли 1421 дар Пекин қарор дошт, Хоҷа Гиёсуддини Наққош низ дар ин ҳайат ворид буд, ки барои тартиб додани рӯзномаи сафорат супориш гирифт ва ин рӯзнома яке аз муфассалтарин ва машҳуртарин асарҳои мусулмонӣ дар Хитой мебошад, ки муаррих Хофиз Абу аз он истифода кардааст. Императори Чин хангоми табодули сафир ҳамеша ҳокимони Темуриро насихат мекард, ки чанҷолҳои худро бас намоянд ва сулҳ кунанд [13, с.817-818].

Дар чоряки дуёми асри XV мубодилаи сафоратҳо хеле кам мешаванд. Сабаби инро императори Хитой дар номае ба Шоҳрух аз нооромӣҳое, ки дар давлаташ ба амал омада буд, алоқаманд медонад [15, с. 285].

Мувофиқи маълумоти маъхазҳои хаттӣ дар ин давра дар се самт: Хитой, Ҳиндустони Чанубӣ ва Миср тичорат хеле рушд менамуд. Ба он ҷо сафоратҳои калон фиристода шуданд, ки дар онҳо ба ғайр аз намояндагони ҳукумати Ҳирот, намояндагони ҳокимияти маҳаллӣ низ дохил мешуданд. Дар мактубҳои, ки байни ҳокимон навишта мешуданд, ба мақсад мувофиқ будани инкишоф додани савдо ва ҳамкориҳои байни мамлакатҳо таъкид карда мешуд. Котибони махсуси сафоратҳо рӯзнамаҳои худро доштанд, ки дар онҳо роҳҳо, истгоҳҳо, бандарҳои баҳрӣ муфассал тавсиф карда мешудаанд. Солномаҳои таърихӣ ба пойтахти Темуриён омадани бисёре аз сафоратҳои ҷавобиро ҳамчун як ҳодисаи маъмулӣ қайд менамоянд [6, с. 344].

Соли 1439 султони Миср Зоҳир Сайфуддин Чакмакбек сафири худро бо номи Чичкабуқаро ба Ҳирот раво кард. Дар номае, ки ба Шоҳрух ирсол намудааст, ӯ хостгори таҳкими равоити дипломатӣ ва тичоратӣ миёни кишварҳо буд [1, с.483-487].

Соли 1444 ба Миср сафорати ҷавобии Шоҳрух бо сарвари Сайид Шамсуддин Муҳаммади Замзамӣ фиристонида шуд, ки ӯро ҳуди ҳокими Миср бо тантана истиқбол гирифт [1, с.531-532].

Пас аз як сол ду шахсияти маъруф ва муътабари он давра бо унвони сафир - Шайх Нуриддин Муҳаммад ал-Муршидӣ ва Мавлоно Шамсуддин Муҳаммад Абҳарӣ ба Миср фиристонида шуданд [1, с. 563].

Бо Ҳиндустон низ тичорати судманд ба роҳ монда шуда буд. Тоҷирони ҳиндӣ ба Мовароуннаҳр ва Хурӯсон маҳсулоти гуногун, аз қабилҳои чормағз, дона, занҷабил, дорчин, манна ва ғайра меоварданд [1, с. 140].

Солҳои 1441-1442 ба Ҳиндустон ба дарбори Бичингар сафир бо сарвари муаррих Абдурраззоқи Самарқандӣ фиристонида шуд. Ӯ дар асари таърихӣ худ бо номи «Матлаъ-у-саъдайн ва маҷмаъ-ул-баҳрайн» («Мақони тулӯи ду бурҷи хушбахт ва мақони баҳам пайвастанӣ ду баҳр») [1] сафари худро ба Ҳиндустон тавассути Кирмон, Ҳурмуз ва халиҷи Форс хеле ҷолиб тавсиф намудааст. Пас аз бозгашти сафорат Бичингар ба Ҳирот сафорати ҷавобиро фиристод. Мубодилаи чунин сафоратхонаҳо аҳамияти бузурги тичоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дошт ва мутолиаи тавсифи ин гуна сафарномаҳо маърифати ҷуғрофӣ мардуми он замонро васеъ намуда, ба эҳтироми баланди онҳо нисбат ба дигар халқҳо ва фарҳанги онҳо мусоидат мекард [7, с.380].

Дар китоби «Таърихи Эрон» доир ба вазъи тичорат дар шаҳрҳои Султония ва Самарқанд аҳбори зерин оварда шудааст: «Султония шаҳри пурҷамоате аст, вале аз ҳайси бузургӣ ба пояи Табрез намерасад. Аммо Султония муҳимтарин маркази мубодилаи коло барои тучқор ва колои онҳост. Баҳусус дар моҳҳои июн, июл ва август корвонҳои бузурге аз муштариён бо молуттиҷора ба ин шаҳр мерасанд. Ин шаҳр дар моҳҳои ёдшуда пурҷанҷол ва шулуғ аст ва маболиғи ҳангуфте (зиёде) вориди ҳазона мекунад. Бинобар ин, ҳарсола гурӯҳи азиме аз бозаргонони Ҳинд меоянд ва ҳама гуна доруворӣ меоваранд. Бехтарин анвои адвияро, ки дар бозорҳои Сурия барои фурӯш арза мешавад, ба ин шаҳр меоваранд. Ин адвия иборатанд аз: мехак ва ҷавзи ҳиндӣ ва газонгабин ва пӯсти ҷавз ва ғайра. Ин адвия ҳаргиз ба бозори Искандария намерасад, то битавон аз маҳозини он ҷо харид... Ҳар гуна абрешим аз Гелон..., ки дар он колоҳо ва маҳсулоти бисёре сохта ва таҳия мешавад, ба ин шаҳр ҳамл мегардад. Абрешими Гелон аз Султония ба Димишқ ва низ дигар манотиқи Сурия ва Туркия ва Кифо (дар Қрим) содир мешавад. Самарқанд бозори бузурге барои тавлиди колоҳо буд, чаро ки Темурланг хунармандонро аз ҳар синф маҷбур ба иқомат дар он сохта буд. Дар ин шаҳр бозаргонони зиёде аз туркон, аъроб, мароқашӣ аз анвои тираҳо, масеҳиёни чун Юнон ва арманиён, католикҳо ва настуриҳо дар қанори ҳиндуён тичорат мекарданд, чаро бозорҳои Самарқанд мамлӯ аз колоҳо буд, ки аз сарзаминҳои дурдасту бегона назири Русия, Тотористон, Чин ва Ҳинд вориди он ҷо мешуд.

Ин колоҳо шомили чарм, катон, парниён, равған, гиёҳони тиббӣ, адвия.. буд, ки харидорон бо таъкиди фаровон бар кайфияти болои маҳсулоти чинӣ буд, ки пешаваронаш ҳам монанди пешаварони хитой аз тарафи муҳимот ва устодӣ дар ҷаҳон шинохта шуда буданд, толиби хариди онҳо буданд. Клавиҳо аз корвоне бо 800 шутур суҳбат медорад, ки аз Чин коло ва молуттиҷора ба Самарқанд меовардааст.. Яке аз муҳимтарин далоили арзиш ва аҳамияти тичорӣ ва бозаргонии Самарқанд ва Султония дар ин буд, ки ин ду шаҳр иқоматгоҳ ва урдугоҳи низомии Темурланг ва ҳокими ғарби Эрон - шоҳзода Мироншоҳ буд». [12, с.196-197]

Бо Маскав ҳам алоқаи тичоратӣ ва дипломатӣ барқарор гардид. Ба гуфтаи Абдурраззоқи Самарқандӣ, соли 1464 сафири Ивани III аз Маскав ба Ҳирот меояд [10, с.30-31].

Сафирҳо аз мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла аз кишвари Франкҳо ҳам ба Самарқанд омаданд. Ҳамин тариқ, тибқи гузоришҳои Абдурраззоқи Самарқандӣ, бо фармони Султон Абулқосим Бобур бар болои қабри «ҳомии Ҳирот» – Шайхи Ансорӣ «мучассамаҳои мусулмонӣ, хитой ва франкӣ қандакорӣ шудаанд» гузошта шудааст [2, с.202].

Дар бозорҳои Осиёи Миёна ва Эрон молҳои гуногуни аз Хитой, Миср ва Аврупо овардашуда машҳур шуданд. Ҳар сол тоҷирон аз Туркия, Сурия, Ироқ, Феодозия, Трабезунд ва дигар кишварҳо барои харидории молу маҳсулот ба шаҳрҳои Мовароуннахру Хуросон меомаданд. Тавачҷуҳои тоҷирони хоричӣ ба гӯшвора, ангуштарин, ҷавохирот ва дигар гарданбандҳои марворид, ки дар шаҳри Султония ба фурӯш мерафтанд, афзуд [9, с. 80-81]. Савдои байналхалқӣ ба инкишофи намудҳои гуногуни ҳунармандӣ ва зиёд шудани истеҳсоли он мусоидат намуда, савдои дохилиро низ пурзӯр намуд.

Барои беҳбудии савдои шаҳрӣ ва рушди ҳунарҳо дар шаҳрҳои мухталифи Мовароуннахр ва Хуросон бозорҳои пӯшида ва биноҳои мухталифи тичоратӣ ва ҳунари сохта мешуданд, ки бахше аз ин шаҳрҳо ба манотиқи диданӣ табдил ёфтанд. Дар шаҳрҳои Самарқанд ва Ҳирот иншоотҳои азими тичоратӣ сохта шуданд. Ба гуфтаи Гонсалес де Клавиҳо, дар замони зиндагии Темур дар шаҳри Самарқанд бозори пӯшида сохта шудааст. Муаллиф дар ин бора чунин менависад: «Дар ин шаҳри Самарқанд ҳар сол молҳои гуногуне фурӯхта мешаванд, ки аз Хитой, Ҳиндустон, Тартария ва бисёр дигар ҷойҳо ва аз худ Самарқанд, ки хеле бой аст, оварда мешаванд. Ва азбаски шаҳр майдони махсусе надошт, ки дар он тичорат қулай бошад, подшоҳ фармон дод, ки дар миёни шаҳр кӯчае сохта шавад, ки дар ду тарафи он мағозаҳо ва хаймаҳо барои фурӯши мол бошад. Ин кӯча аз як канори шаҳр оғоз ёфта, тамоми шаҳрро убур карда, дар канори дигар ба охир мерасад. Подшоҳ ин корро ба ду амири худ супорида, гуфтааст, ки агар шабу рӯз кӯшиш накунад ва кор накунад, бо сари худ музд медиҳанд... кӯчаро хеле васеъ карда, дар ду тараф хайма гузоштанд; Дар назди ҳар як хайма курсиҳои баланде гузошта шуда буданд, ки бо тахтаҳои сангини сафед пӯшонда шудаанд. Ҳамаи хаймаҳо ба ҳам пайваست карда шуда буданд ва аз боло тамоми кӯча бо ганборе пӯшонда шуда буд, ки аз тирезаҳояшон нур мегузашт. Ҳамин ки кор дар хаймаҳо тамошуд, февран ба назди онҳо савдогарон фиристода шуданд, ки дар он ҷо молҳои гуногуни худро мефурӯхтанд. Дар баъзе ҷойҳо дар кӯчаҳо фаввораҳо низ буданд. Одамоне, ки дар ин ҷо кор мекарданд, музд мегирифтанд. Дар давоми камтар аз бист рӯз, чунон қорҳои бузурге анҷом дода шуданд, ки хеле аҷиб буд» [9, с.134-135].

Дар Самарқанд молҳои гуногуни аз мамлакатҳои дигар оварда шуда фаровон буд. Аз Русия ва Тарталия ба ин ҷо пӯсту мӯина ва молҳои катонӣ (зағир), аз Хитой матоҳои абрешимӣ ва атлас меоварданд, ки дар ҷаҳон матоҳои беҳтарин доништа мешуданд. Аз ҳама атласи пурқимат ҳамон навъи атлас буд, ки нақшу нигор надошт. Аз Хитой ба Самарқанд, инчунин атри мушқдор, ёқути сурх, алмос, марворид, ревоҷ ва ҳар гуна дорувориҳо меоварданд. Молҳои Хитой дар муносибат бо молҳои, ки аз дигар мамлакатҳо ворид мешуданд, беҳтар ва гаронтар буданд [15, с.102-106].

Мувофиқи нақшаи бозори Самарқанд дар Ҳирот низ бозори қалон сохта шуд. Ба маълумоти Ҳофизи Абрӯ, бозори дар Ҳирот сохташуда аз ду кӯчаи рости пӯшида иборат буд, ки шаҳрро аз

як канори дигар ба ҳам ҳамвора мепайваст. Бомпӯши бозорҳо барои равшани рӯз кушода буданд [13, с.345-346].

Дар байни шаҳрҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон тичорат босуръат амал мекард. Аз Шероз ба Самарқанд бисёр матоъҳои абрешимию пахтагин ва дигар молҳо меоварданд. Аз Хуросон ба он ҷо бисёр матоъҳои ресида ва норесида, ки бо рангҳои гуногун оро дода шуда буданд, оварда мешуданд. Инчунин аз шаҳри Хурмуз марвориду сангҳои қиматбаҳо меоварданд [13, с. 81].

Яке аз шаҳрҳои, ки дар он савдо пурҷушу хурӯш сурат мегирифт, ин шаҳри Табрез буд. Дар дохили биноҳои истиқоматӣ як қатор дӯконҳои махсуси савдо сохта шуда буданд, ки дар онҳо савдо хеле пуравч буд. Занҳо низ ба нуктаҳои савдо бо рӯйпӯшҳои сафеду сиёҳи печонида давр мезаданд, то ки онҳоро нашиносанд [13, с.77].

Шаҳри дигаре, ки дар он савдо ва табодули мол пуравч буд, шаҳри Султония буд. Ҳар сол ба ин ҷо қорвонҳои калони шутурҳо, махсусан, дар фасли тобистон молҳои зиёде меоварданд, ки аксари онҳо аз Шероз буд. Тоҷирон ба Шероз аз шаҳрҳои гуногун ба монанди Самарқанд, Ҳирот ва Ғайраҳо меомаданд. Қариб ҳама тоҷироне, ки ба Форс меомаданд, ба воситаи Шероз мегузаштанд. Ин ҷо ҷавохироту ашёи гаронбаҳо, абрешим ва биноҳову масҷидҳои бузургу зебо бисёр буданд, ки онҳо бо тарҳи хеле хуб кошинкорӣ ва оро дода шуда буданд. Шаҳри Султония аз шаҳри Табрез хурдтар, вале дар ин ҷо тичорат нисбат ба Табрез пурҷушу хурӯштар буд. Ҳар тобистон ба ин ҷо аз мамлакатҳои гуногун ва махсусан шаҳрҳои Эрон қорвонҳои шутурҳо бо молҳои гаронбаҳо меомаданд. Онҳо ба ин ҷо доруворӣ, гули мехак, чормағзи мушқлак, абрешиме, ки дар Гелон ва дар замини Шемаха истехсол мешуд, меоварданд. Ба Султония барои харидории молҳои тоҷирони венетсиягӣ ва генуягӣ меомаданд. Ба Султония аз Шероз матоъҳои абрешимӣ ва ресмонҳо, аз Яман ва Хуросон нахи пахта, матоъҳои гуногунранги пахтагин, аз Хурмуз марворид ва сангҳои қиматбаҳо меоварданд. Аз Хитой киштиҳо муттасил бо марворид, сангҳои қиматбаҳо ва доруворӣ ба Султония меомаданд. Ин киштиҳо бо мехҳои ҷубин ва арғамчинҳо сохта шуда буданд, зеро агар онҳо аз оҳан сохта мешуданд, ҳуди ӯнамон лаъза аз сангҳои магнитӣ, ки дар баъри Хитой лъой доштанд, хароб мегаштанд. Онҳо ин лъо молҳои худро қоркард намуда, баъдан ба қисматҳои мухталифи олам содир мекарданд. Дар Султония аз марворидҳои хитой гӯшвораҳо, ангуштарин ва маснуоти дигар тайёр мекарданд [13, с.80-81].

Дар Самарқанд истехсоли матоъҳои абрешимӣ, атлас, сандал, матоъҳои пашмин ба миқдори кофӣ истехсол карда мешуд, инчунин дар ин ҷо матоҳои абрешимӣ, ҳанут, газворҳои гуногун тайёр карда мешуданд, ки тоҷирон онҳоро ба шаҳрҳои дигари империя мебурданд [13, с.138-139].

Дар шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон аз сабаби машғул будани шумораи зиёди аҳоли ба тичорат раванди ривочи рушди шаҳр ба амал меомад. Тамоюли маҳдуди маҳсусгардонии касбҳо дар соҳаҳои муҳимтарини меҳнат, масалан, дар сохтмон, металлқорқунӣ, бофандагӣ, чармгарӣ ва дигар соҳаҳои истехсолоти хунармандӣ мушоҳида карда мешуд.

Бо сабаби аз дигар кишварҳо омадани хунармандони зиёд, давлат раванди таҳкими устохонаҳо ва муттаҳидсозии ташкилотҳои хунариро аз сар гузаронидааст. Дар асри XV ташкилотҳои қосибӣ мустақкам гардида, нақши онҳо хеле афзуд. Одатан дар як маҳал хунармандони як касб маскан мегирифтанд. Ба қавли Бобур, дар Самарқанд барои ҳар як савдо бозори алоҳида ҷудо карда шуда буд ва онҳо бо ҳам омехта нашуданд. Дар он ҷо нонвойхонаю майхонаҳои хуб мавҷуд буданд. Бехтарин қоғазӣ ҷаҳон дар Самарқанд истехсол карда мешуд [5, с. 62].

Дар ташкили ҷашнҳои бошукӯҳе, ки аксар вақт аз ҷониби ҳокимон дар маркази пойтахт баргузор мешуданд, қосибон ғаболона иштирок мекарданд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дӯконҳои хунармандӣ дар ҳаёти шаҳрҳо нақши назаррас доранд. Ба қавли Ҳофизи Абӯ дар соли 1379, «ҳар як устохона мувофиқи касбу хунари худ маҳсулоти дидани аҷоиб тайёр мекард:

нонпазҳо дукони баландро аз нон омода мекарданд, пахтатозакунакҳо аз пахта манора месохтанд» [4, с.190].

Дар сарчашмаҳои хатгӣ чашнвораҳо хеле хуб инъикос гардидааст. Масалан, сафири испанӣ Гонсалес де Клавиҳо, шоҳиди яке аз ин чашнҳо, ки соли 1404 дар Самарқанд баргузор шуда буд, навиштааст: «Барои фароғати бештар шоҳ фармон дод, ки дар тамоми шаҳри Самарқанд хабар диҳанд, то тамоми тоҷирони шаҳр, онҳое, ки марворид мефурӯшанд, фурӯшандагони молу ашёи гуногун, ошпазҳо, қассобон, нонпазҳо, пойафзолдӯзон ва дигар ҳунармандоне, ки дар шаҳр ҳастанд чамъ шаванд ва назди ӯ чашн ораста кунанд. Илова бар ин, дар ҳар ҳунар бояд бозӣ ташкил карда, ӯрдари давр зананд, то мардумро шод кунанд...» [13, с.121].

Бисёр тоҷирон аз Туркия, Ироқ, Феодесия, Сурия, Малайзия ва ғайра барои тичорат ба шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон меомаданд. Рушди тичорат бо мамолики хориҷӣ барои инкишофи соҳаҳои мухталифи касибиву ҳунармандӣ, зиёдшавии ҳаҷми истеҳсолот ва рушди савдои дохилӣ мусоидат менамуд.

Ҳамин тариқ, дар давраи таърихии мавриди баррасӣ дар шаҳрҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон рушди босуръату тараққиёти шаҳрҳо ба амал омад, истеҳсолот дар соҳаҳои гуногун инкишоф ёфта, ҳаҷми истеҳсоли мол зиёд шуд, фаъолшавии табақаи миёнаи шаҳрҳо ва дигар омилҳои прогрессивӣ ба мушоҳида расиданд.

АДАБИЁТ:

1. Абдураззак Самарканди. Матла' ас-са'дайн ва маджма' ал-бахрайн./Самарканди А. – Т. 1. Книга вторая. Подг. к изданию Абд ал-Хусайн Навои. – Тегеран, 1383 г.ш. – 689 с.
2. Алишер Навои // Сборник. – Москва-Ленинград, 1946. – С. 202
3. Бартольд В.В. Улугбек и его время/ В.В. Бартольд // Сочинения. – Т. II, Ч. 2. – Москва: Наука, 1964. – С. 67.
4. Беленицкий А.М. Из истории участия ремесленников в городских празднествах в Средней Азии в XIV-XV вв./ А.М. Беленицкий // Труды отдела Востока Государственного Эрмитажа. – Т. 2. – 190 с.
5. Захируддин Бабур. Бабур-наме. – Ташкент, 1958. – 534 с.
6. История таджикского народа. – Т. II, книга первая. – 580 с.
7. История народов Узбекистана. С древнейших времен до XVI века. – Т. I. – Ташкент, 1950. – 380 с.
8. Панкратов Б.И. Описание иностранных государств на Западе/Б.И. Панкратов// Герат/Страны и народы Востока, Вып.26. Кн.1.- М. 1989.- С.101-116
9. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия Самарканд ко двору Тимура (1403- 1406). Перевод со староиспанского, предисл. и коммент. И.С. Мироковой. – Москва: Наука, 1990. – 420 с.
10. Тизенгаузен В. Первое русское посольство в Герате // Записки Восточного отделения Русского археологического общества. – Т. I, 1886. – С. 30-31
11. Умянков И.И. Международные отношения Средней Азии в начале XV в./ И.И. Умянков // Труды узбекского государственного университета. Новая серия, №61, 1956. – С. 143.
12. Таърихи Эрон. Давраи Темуриён. //Тарчумаи Яъқуб Ожанд.- Техрон, 1378.-С. 196 - 197.
13. Хафизии Аbru. Зубдат ат-таварих. Подг. к изданию и комм. Сайид Камала Хаджа Сайида Джавади. – Т. 4. – Тегеран, 1380 г.х. – 940 с.
14. Ходжаев М.П. Дипломатические отношения Тимуридского двора с династии Мин/ М.П.Ходжаев, А.Умаров// Вестник Педагогического Университета. 2023.- №3 (104), С.102-106.
15. Bretschneider E. Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources/ E.Bretschneider// Fragments towards the know ledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century, vol. II, London, 1910. – P. 285.
16. Khojaev M. Diplomatic relations between the Timurid State and China/ M.Khojaev// Bulletin of the Tajik National University. 2023, No. 9.-С 5-11.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-20-11-15
ЭОЖ 728.8:712.5

АҚЫРТАС ҚАЛАШЫҒЫН ТАРИХЫ

АМАНГЕЛДИЕВА ГҮЛНАЗ ТАЛҒАТҚЫЗЫ

"Қазақ ұлттық су шарушылығы және ирригация университеті",
«Қалалық орта сәулеті» білім беру бағдарлама студенті.

НОГАЙБЕКОВА МАНАТ ТУЗЕЛБЕКОВНА

"Қазақ ұлттық су шарушылығы және ирригация университеті",
«Сәулет және құрылыс өндірісі» кафедрасының аға оқытушысы.

***Аннотация.** Бұл мақалада Ақыртас қалашығының жалпы ақпараттарымен таныса отырып, өзіміздің ізденіс жұмыстарын жасай отырып шағын макеттік жұмыстарымызды тамашалай аласыздар. Осы жазған мақаламыз арқылы Ақыртас қалашығының қандай керемес екенінене куә бола аласыздар. Біз ізденін жұмыстарын жүргізі отырыпын М1:3000 жасалған шағым макетіміздің жасалу барысында көре аласыздар*

***Кілттік сөздер.** Ақыртас сарай кешені, Ұлы жібек жолы, ежелгі, қалашық, кешен, тас, қабырғалар.*

Ақыртас — Жамбыл облысының Тұрар Рысқұлов ауданында табылған кешені. VIII-IX ғасырларда бой көтерген. Ақыртас 130 жыл бойы зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді. Тараз қаласының шығысында 40 км қашықтықта орналасқан, Ақшолақ теміржол стансысынан 6 км оңтүстікте орналасқан. Қазіргі тағда онда археологиялық жұмыстар жүргізілуде.

Ақыртас сарай кешенінің ауданы 170м*146м=2500 м², шамамен 25 мың қызыл әк тас блоктардан тұрады.

Құрылыс материалдары тас болғандықтан және пішіні малға шөп салғанға арналған ақырға ұқсайтындықтан "Ақыртас" деп аталды. Қалашықты алыстан көрінетін етіп таудың басында төртбұрышты жоба бойынша салынған. Қазіргі уақытта сақталған қабырға фрагменттерінің ұзындығы сәйкесінше 160, 146 және 140 метрді құрайды. Қабырғалардың қалыңдығы 40x70 (80) см. Ол үлкен тас блоктардан жасалған. Қорғанның 4 қақпасы бар, біреуі солтүстікте, үшеуі оңтүстікте. Тұрғын үйлер ауланың айналасында топтастырылған бірқатар техникалық қызмет көрсету және техникалық қызмет көрсету орындарынан тұрады. Ауланың соңғы жағында (Оңтүстік қақпа) Ақыртас иесінің жатын бөлмесі және оның қонақ үйі орналасқан.

Кіреберістің солтүстік жағындағы үйлер қызметшілер мен күзетшілерге арналған. Олардың бірі ат қораларға арналған. Мұнда су қоймасы бар орталық аула, қорған әскерлеріне арналған алаң, жарлықтар немесе діни рәсімдер шығаруға арналған арнайы орын, өлім жазасына кесілген орын болды. П. И. Лерх Ақыртастың аяқталмаған будда ғибадатханасы екенін айтады, ал академик В. В. Бартольд бұл несториандық ғибадатхана деп болжайды. Археолог т. к. Басеновтың айтуынша, Ақыртас салынбаған үлкен Бек сарайының іргетасы болып табылады. 1996 жылы жүргізілген зерттеулер барысында Қазақстан мен Франция ғалымдары Ақыртас VIII-XI ғасырларға жататын керуен-сарайдың орны болуы мүмкін деген қорытындыға келді. Өйткені, құрылыс жобасы Ирак пен Сириядағы ортағасырлық құрылымдарға ұқсас.

Ақыртас VIII ғасырдың 2-жартысында, 751 жылы, қарлұқтар мен араб әскерлері атлас маңында қытай әскерлерін талқандап, екі мемлекет арасында бейбіт қарым-қатынас орнаған кезде салынуы мүмкін. Бірақ белгісіз себептермен құрылыс тоқтады. Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан араб бұлақтарындағы карибтер (Ибн Хордадбех, Ибн құдам) осы Ақыртас болуы

мүмкін. Ақыртаста табылған бірегей жұмыстардың бірі-тас ою. Қаптау материалы-қызыл әк тас. Ежелгі уақытта осы жерден алыс өмір сүрген адамдар мүсінді өз қолдарымен ойып жасаған.

Алайда, астаудың қандай мақсатта құрылғаны туралы әртүрлі болжамдар бар. Астау жылқыларды немесе төрттік жануарларды тамақтандыру үшін қолданылған және бір кездері үй шаруашылығындағы әйелдер күнделікті қолданатын тағеш (шылапшын) ретінде қолданылған деген болжамдар бар. "Ақыртас" қалашығы әлемде кездеспейтін ерекше тарихи сәулеттік ескерткіш болып саналады

Ақыртастың ежелгі Тараз қаласымен байланысы тығыз болған, себебі соңғы қазба археологиялық жұмыстарының қортындылар бойыша қалашықтың төменгі жағының тереңдігі жердің бетінен 11 метр дей болып тұр. Осы мәліметтер бойынша Ақыртас әлі де үлкен қала болды ғой.

Бұл ортағасырлық мәдениеттің ескерткіші және ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік Мұралар тізіміне енгізілген. Керемет құрылымның тарихы көптеген жұмбақтармен астасып жатыр, сондықтан ғалымдар оның пайда болуы туралы теорияларды әлі де алға тартуда. Қазіргі Ақыртас-бұл үлкен тас блоктардың қирандылары, олардың құрылысы сонау ертеде мүмкін емес еді, бұл қазірдің өзінде көптеген ғалымдар мен этнографтарды таң қалдырады. Қалашық құрылымы төрт бөліктен тұрады, ал қалашықтың өзінде тау-кен жұмыстарына арналған тау-кен учаскелері, саябақ және тұрғын үйлер бар. Ақыртастың қабырғалары өте тығыз және берік, ал ғимараттардың іргетасының биіктігі 4 метрге жетеді.

Орналасқан жердің өзі қалашық тұрғындарын сумен қамтамасыз етуге көп септігің тигізді, өйткені мұнда жақын маңдағы бұлақтардан және таудан еріп ағатын сумен жабдықтау жүйесі жүргізілді. Арнайы керамикалық құбырлар арқылы су бөлмелерге жіберілген.

Әр жерінде үлкен бөлмелер су қойма ретінде жабдықталған, бұлақтардан және таудан аққан су сол қоймаларда жинақталып тұратын, осы шешім арқылы тұрғындар ұзақ мерзімде суға тапшы болмайтын.

2000 жылдық тарихы бар Тараз қаласынан 40 шақырым жерде орналасқан Ақыртас кешені бар екені біреуге мәлім, біреуге бәлкім жұмбақ қалашық болар. Ақыртас сарай кешенін толық әлі күнге дейін зерттелмеген сыр сандық секілді. Зерттеу жұмыстары әліде аяқталмаған. Оған дәлел түрлі болжамдардың нақты ақпарат көздеріне айталмауы, яғни өкінішке орай тек болжамды мәліметтер ғана. Қалашықты зерттеп тарихи мұрамызды бүкіл әлемге пашетіп, туристік аймаққа айналдыру керек деп ойлаймыз. Болжамдарға тоқтала кетсек, бірде кешен құрылысын - алып қамал құрылысы болып басталған десе, бірде қала құрылысының бір бөлігі деп те болжамдар жасаған. Толық зерттеліп бітпеген Ақыртас сарай кешенінің өте зерттелгені бізді қатты қынжылтты.

Орналасқан жері таудың етегінде орналасқан, себебі осындай шешімнің стратегиялық маңызы бар. Артқы жағынан жау келсе, шабуыл жасай алмайды Ақыртасқа.

Қабырғаларының қалыңдығы 40x70x70 (80) см құрайды. Қалашықтың бұрыштарының тас қабырғалары домалақ пішінде қаланған. Керемет баспалдақтар әк тастан қаланған қаланған. Қорғанның 4 қақпасы бар, біреуі солтүстікте, үшеуі оңтүстікте бағытталып соғылғаны байқалады. Тұрғын үйлер ішкі ауланың төңірегіне топтастырыла салынған қызмет көрсететін және шаруаға қажетті бөлмелер кешенінен тұрады.

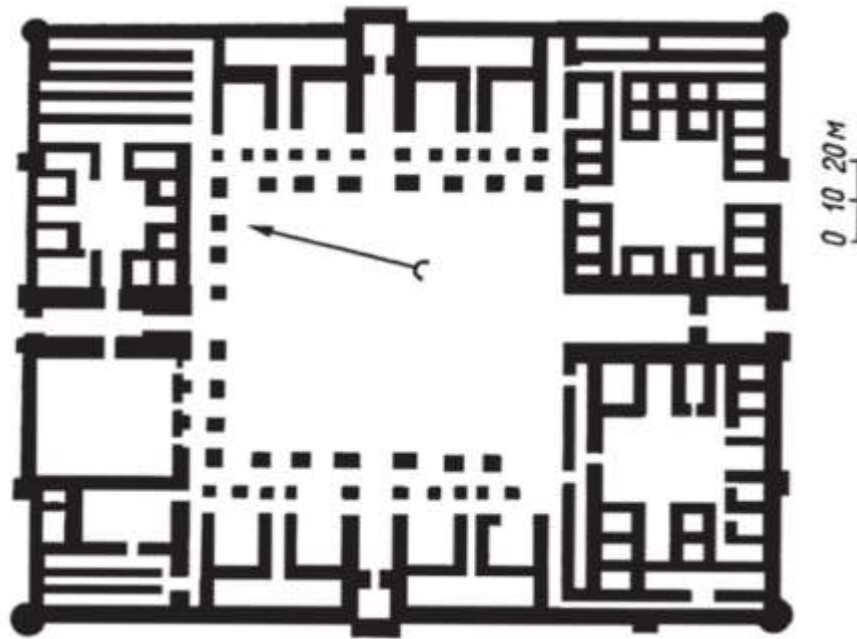

Сурет 1. Қалашықтың жоғарыдан көрінісі

Сурет 2. Қалашықтың бір бөлігінің көрінісі

Сурет 3. Ақыртас қалашығының жоспары

Сурет 4. Қалашықтан табылған астау

Сурет 5. Ақыртас қалашығының макеті

Қорытынды

Қорытындылай келе Ақыртас қалашығын жан жақты зерттеу жұмыстарын жасау барысында тереңірек зерттеу мақсатында макет жасау жұмыстары жасалынды. Зерттеу барысында сарай кешенін әлі толық зерттелмегені қатты қынжылтты. Ол аймақты туристік аймаққа айналдыру мәселесі де өкінішке орай ақсап тұр десек қате емес. Сонықта студенттік зерттеу жұмыстары жасалды. Ақыртас қалашығы Жібек Жолынан алыстау таудың етегінде орналасуына қарамай, көптеген елге белгілі болуы тиіс және ондай құрметке лайық. Сәулеттік қалақұрылыс шешімі сапалы және сауатты жасалған, жергілікті құрылыс материалдардан қалашық көтерілген. Тұрғындарды сумен қамтама ету шешімдері бүгінде үлгі алатын шешім.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Искусство ландшафтной архитектуры и дизайна: учебное пособие/Г.А Потаев.-Москва: ИНФРА-М, 2022.- 429 с.,[34] с. цв. ил. – (Высшее образование: Бакалавриат).- DOI 10.12737/1318618.
2. <https://www.slideshare.net/Shekeyev/ss-55123398#13>
3. <https://informburo.kz/kaz/ayrtas-keshen-anday-piyany-bgp-zhatyr-fotoreportazh.html>
4. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0>
5. <https://kazakhstan.travel/kk/tourist-spot/64/akyrtas-palace>
6. <https://kazakhstan.travel/ru/tourist-spot/64/akyrtas-palace>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-20-16-20
ЭОЖ 7.03(574)

АМАНАТ НАЗАРҚҰЛ: ҚАЗАҚ ӨНЕРІНІҢ ДАРА ТҮЛҒАСЫ

ҚАПАШОВ СЕРІК КЕНСАТҰЛЫ

Білім беру бағдарлама: Тұрғын үйлер және қоғамдық үйлер сәулеті
"Қазақ ұлттық су шарушылығы және ирригация университеті",
Қазақстан Республикасы, Тараз қаласы

НОГАЙБЕКОВА МАНАТ ТУЗЕЛБЕКОВНА

"Қазақ ұлттық су шарушылығы және ирригация университеті",
"Сәулет және құрылыс өндірісі" кафедрасы, аға оқытушысы

БАРНАХАНОВА КАРЛЫҒАШ ТУРЕХАНОВНА

"Қазақ ұлттық су шарушылығы және ирригация университеті",
"Сәулет және құрылыс өндірісі" кафедрасы, к.а. доцент

***Аннотация.** Аманат Назарқұл – қазақ өнерінің ерекше шебері, оның шығармашылық мұрасы қазақ халқының мәдениеті мен тарихына елеулі үлес қосты. Монументалды кескіндемеден бастап сәулет өнеріне дейін, Назарқұлдың шығармалары елінің рухын танытып, ұлттық болмысты әлемге паш етеді. Оның туындылары халықтың рухани қазынасын сақтап қана қоймай, оны жаңғыртып, келешек ұрпаққа жеткізуді мақсат тұтты.*

***Түйінді сөздер:** Аманат Назарқұл, монументалды кескіндеме, қазақ мәдениеті, суретші, сәулет өнері.*

Кіріспе

Аманат Назарқұл – қазақ өнерінің дарынды суретшісі, өзінің талантын, шеберлігін және шығармашылық ізденістерін әлемге таныта білген ерекше тұлға. 1959 жылы Тараз қаласында дүниеге келген Аманат, кішкентай кезінен бастап сурет өнеріне қызығушылық танытып, жастайынан өнер әлеміне қадам басады. Ол 1982 жылы Алматы суретшілер училищесін тәмамдағаннан кейін, Мәскеудегі И.В. Суриков атындағы мемлекеттік суретшілер академиясында білімін жалғастырып, 1991 жылы монументальды сыр-шырай факультетін бітірді. Суретші, КСРО суретшілер одағының мүшесі ретінде, еліміздің өнер саласында белсенді түрде жұмыс істеп, өзінің талантын паш етті.

Өнердегі асқақ жол

Аманат Назарқұлдың өнердегі асқақ жолы мәңгілік пен уақытша, ақиқат пен арман, тарих пен қазіргі заманның шекарасын табуға деген қажымас ұмтылыс ретінде сипатталады. Оның шығармашылығы мыңжылдық дәстүрдің тереңдігі мен байлығын, бабалардың тылсым даналығын және заманның өшпес рухын алып жатқан тегіс, бірақ күшті өзен іспетті. Назарқұл шығармашылығында ұлттық мәдениеттің терең тамырлары мен тарихи жәдігерлердің жаңғыруы айқын көрінеді.

Шығармашылық саяхат

Аманат Назарқұлдың шығармашылық жолы 1991 жылдан бастау алып, республикалық және халықаралық көрмелерде жүлделі орындарға ие болуымен жалғасты. 2000 жылы Алматыда өткен халықаралық «Мастер-класс» фестивалінде бірінші жүлде алып, Қазақстанда ғана емес, шетелде де танымалдыққа қол жеткізді. Назарқұлдың шығармашылық жолындағы маңызды кезеңдердің бірі 2001 жылы Астанада өткізілген жеке көрмесі болды, ал 2003 жылы Президенттік мәдениет орталығында өткен жеке көрмесі оның өнеріне жаңа серпіліс берді. Бұл кезеңдер оның шеберлігін паш етумен қатар, қазақ өнерінің әлемдік аренада танылуына ықпал етті.

Монументалды кескіндеме: Қазақ мұрасының көрінісі

Аманат Назарқұл маманданған монументалды кескіндеме оның шығармашылығының негізгі өзегіне айналды. Оның туындыларын тек мұражайлар мен галереялардан ғана емес, сонымен қатар ғимараттардың қасбеттерінен, қоғамдық орындар мен Қазақстан қалаларының көшелерінен көруге болады. Суретші өз шығармалары арқылы қазақ тарихының ұлылығын, дәстүрінің тереңдігін, халықтың рухын жеткізуге ұмтылады. Ол жай ғана сурет салып қоймайды – ол оқиғаны баяндайды, өткен күндердің суреттерін қалпына келтіреді және оларды бүгінгі күнмен байланыстырады.

Оның ең танымал туындыларының бірі – «Қасиетті Билер елі» картинасы. Аманат Назарқұлдың «Қасиетті Билер елі» картинасы қазақтың билер институтының мәнін терең философиялық тұрғыда көрсетеді. Монументалды туынды атақты билер арқылы қазақ тарихы мен дәстүріне көз салуға шақырады. Картинада Төле би "Төбе би" ретінде бір қолымен көкке меңзеп, екінші қолында «Жеті жарғыны» ұстап, заңға өзгерістер енгізіп отырғаны бейнеленген. Қазыбек би кітап ұстап, Төлеге қарап ойланса, Әйтеке би күміс асатаяқ ұстап, Төле биге қарап, билердің бірлігін көрсетеді. Картинаның символикасы ерекше: көне түркі жазбалары мен мүсіндері, ұлттық киімдер мен ою-өрнектер, сырмақтар, кілемдер бар. Қожа Ахмет Яссауи кесенесі, Алтын адам, Күлтегін тасы, қазақтың қара шаңырағы және жаңа туған нәресте болашақ ұрпақтың жалғастығын көрсетеді. Алтын кесеге ақ құйған Ана бейнесі көшпенділер өмірінің символы ретінде көрініс тапқан. (Сурет 2)

Сурет 2.
Аманат Назарқұлдың «Қасиетті билер елі», кенеп, майлы бояу 3,45 x 8,75

Көрмелер және халықаралық тану

Аманат Назарқұл өз өнерін Қазақстанда ғана емес, шетелде де паш етті. Оның жұмыстары халықаралық көрмелерде кеңінен танылып, жүлделі орындарға ие болды. Осындай марапаттардың бірін 2000 жылы Алматыда өткен Мастер-класс фестивалінде алып, бірінші жүлде иегері атанды. Назарқұл Астана мен Бішкек қалаларында Манастың 1000 жылдығы немесе ұлы жазушы Шыңғыс Айтматовты еске алу сияқты маңызды мәдени-тарихи оқиғаларға арналған жеке көрмелерін өткізді. Бұл көрмелер оның өнеріне халықаралық деңгейде танылуға мүмкіндік берді.

Сурет 3. Аманат Назарқұл туындысымен

Шығармашылықтың терең мәні

Назарқұл шығармашылығының негізгі тақырыбы – жанды іздеу және сыртқы әлеммен үйлесімді байланыс. Оның шығармалары терең философиялық мазмұн мен символизмге толы, олар шындық пен өмірдің мәнін мәңгілік іздеу идеясын білдіреді. «Түнгі саяхатшы», «Аралды аңсау», «Қорқыттың үш бұлағы» сияқты шығармаларында суреткер өмір, мәңгілік, адам тағдыры туралы толғауларын бейнелейді. Назарқұл сенім, руханият және мистицизм тақырыптарын зерттейтін «Заратуштра», «Тәңірі» және «Құс» сияқты шығармалары ерекше философиялық

мағынаға ие. Бұл туындылар оның әлемге деген терең көзқарасын, халықтың рухани қазынасына деген сүйіспеншілігін көрсетеді.

Аманат Назарқұлдың «Астана — жастар мен білім қаласы» атты картинасы терең мағынаға ие өнер туындысы ретінде Қазақстанның тәуелсіздігі мен рухани мұраларын бейнелейді. Қазақ Гуманитарлық Заң Университетінің президенті Мақсұт Нәрікбаевтың тапсырысы бойынша салынған бұл картина елдің тәуелсіздік кезеңіндегі жаңа Астананың символын көрсетіп қана қоймай, ұлттық құндылықтарды, тарихи тұлғаларды және келешек ұрпаққа тәлім берер образдарды да қамтиды. Туындыда Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың бейнесі және тәуелсіздіктің көк туы ілгері жүріп келе жатқан елдің болашағын айқындайды. Ұлттық символдар мен тарихи тұлғалардың қосылғаны ерекше маңызға ие, мысалы, Фемиданың мүсінінің университет алдында орналасуы және Жүсіп Баласағұнның шәкірттерімен бірге бейнеленуі құқық пен білімнің маңыздылығын көрсетеді. (Сурет 4)

Сурет 4. Аманат Назарқұлдың «Астана – жастар мен білім қаласы» картинасы. Кенеп, майлы бояу 3,45 x 8,75.

Сурет 5. КАРЛАГ. Репрессия машинасы. Кенеп, гель, қаламсап

Аманат Назарқұл шығармалары Қазақстанның көптеген қалаларының сәнін келтірген дарынды сәулетші және мүсінші ретінде де танымал. Оның «Гүлденген Қазақстан» сияқты монументалды сәулет кешендері айналадағы табиғаттың сұлулығын айшықтап, еліміздің мәдени және рухани жаңғыруын бейнелейді. Төле бидің 350 жылдығына арналған Тараз қаласында орнатылған ескерткіш Қазақстанның ұлттық бірлігі мен тәуелсіздігінің маңызды символына айналды. Бұл ескерткіштер арқылы ол қазақ халқының тарихын және мәдениетін жаһандық деңгейде дәріптеді.

Қорытынды

Аманат Назарқұл тарихқа бет бұрып қана қоймай, оны бүгінгі күннің контексінде түсінуге тырысып, заман рухын бейнелейді. Оның халықаралық наградалар мен мойындауларға ие болған жұмысы батылдықтың, ерекшелік пен тамырына адалдықтың үлгісі болып қала береді. Назарқұл сынды өнер қайраткерлерінің арқасында қазақ өнері одан әрі дамып, халықтың жүрегінде жаңғырып, ел шекарасынан тысқары жерлерде де танылуда.

Аманат Назарқұлдың шығармашылығы мен мұрасы тек сурет немесе мүсін ғана емес, өткен мен болашақтың, дәстүр мен қазіргі заманның арасындағы көпір. Оның сан қырлы шығармашылығы – ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан рухани үндестік пен мағыналық ізденіс жолы. Назарқұлдың әрбір туындысы ұлттың мәдени кодына, тарихына, жадына айналып, келешекке маңызды хабар береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС,
2. <https://painters.kz/nash-kollektiv/souz-hudoznikov/9-painters/162-nazarkul-amanat>
3. https://kaz.inform.kz/news/tarazda-tole-bidin-eskertkishi-ashyldy_a2600072/
4. https://www.inform.kz/amp/ulicy-taraza-ukrasili-skul-ptury-amanata-nazarkula_a2384895
5. <https://kino.rambler.ru/other/43334880-aytmatov-glazami-hudozhnika-v-bishkeke-ustroili-vystavku-v-pamyat-o-pisatele/>

DOI 10.24412/3007-8946-2024-20-21-26

ЧОЙГОҶИ ЁДГОРИҶОИ ТАЪРИХИЮ ФАРҶАНГӢ ВА ҲУНАРҶОИ МАРДУМӢ ДАР ПАЁМҶОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҶМОН

НУРМАТЗОДА ХАСАН

Дар мақолаи мазкур масоили инъикоси ҳифз, тармиму барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ, ҳамзамон эҷе ва рушди ҳунарҳои мардумӣ мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки масоили ҳаифзу тармими ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, эҷе ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақеи калидӣ доранд. Дар натиҷаи омӯзими мавзӯи мазкур муаллифи мақола қайд менамояд, ки дастуру супоришҳои, ки Ҷамасола Пешвои миллат дар паёмҳои ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон медиҳанд чиҳати ҳифзу барқарорсозӣ ва муаррифии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва эҷе ва рушди ҳунарҳои мардумӣ нақши муассир мегузоранд. Мавқеи асосиро дар мақола муаллиф дар мавзӯи таваҷҷуҳ ва ғамхориҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳифз ва муаррифии арзишҳои фарҳангӣ, эҷе ва рушди ҳунарҳои мардумӣ бахшидааст. Қайд карда мешавад, ки сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзи аввали ноил шудан ба истиқлоли миллӣ эҷе ва ҳифзу муаррифии арзишҳои миллиамонро (ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва ҳунарҳои мардумӣ) дар мадди авал гузоштаанд. Муаллифи дар натиҷаи таҳқиқи мавзӯ барои боз ҳам ба таври шоиста ҳифзу муаррифии намудани ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар ҳулосаи таҳқиқоташ тавсияҳои муфид манзур намудааст. Дар ин маврид қайд менамояд, ки рақамикунони ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии кишвар тавассути корҳои бақайдгирӣ ва аккосии ёдгориҳо яке аз омилҳои муқими ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ мебошад. Ҷамҷунин пешниҳод мешавад, ки ҷалби ҳарчи бештари сармои дохилию хориҷӣ чиҳати ба роҳ мондани технологияи муосир барои истеҳсол ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар манотиқи дурдасти кишвар ба мақсад мувофиқ мебошад.

Калидвожаҳо: Паём, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, истиқлолият, ҳунарҳои мардумӣ, фарҳанг, ҳифз, эҷе, муаррифӣ, инъикос, таърих.

ОТРАЖЕНИЕ ПАМЯТНИКОВ ИСТОРИИ, КУЛЬТУРЫ И НАРОДНЫХ РЕМЕСЕЛ В ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА

В данной статье рассматриваются вопросы, отражающие сохранение, реконструкцию и восстановление исторических памятников, а также возрождение и развитие народных ремесел.

Следует отметить, что вопросы сохранения и реставрации памятников истории и культуры, возрождения и развития народных промыслов являются ключевыми в посланиях лидера нации Эмомали Рахмона.

В результате изучения данной темы автор статьи отмечает, что указания и поручения, которые Лидер нации ежегодно дает в своих посланиях Маҷлиси Оли Республики Таджикистан, играют важную роль в сохранении, восстановлении и презентации исторических и культурных памятников, возрождении и развитии народных ремесел. Основную позицию в статье автор уделил теме внимания и заботы Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в деле сохранения и представления культурных ценностей, возрождения и развития народных ремесел. Отмечается, что глава государства уважаемый

Эмомали Рахмон с первых дней достижения национальной независимости поставил на первое место возрождение, сохранение и представление наших национальных ценностей (памятников истории, культуры и народных ремесел). В своем исследовании автор представил полезные рекомендации по сохранению и представлению памятников истории, культуры и народных ремесел в более достойном свете.

При этом отмечается, что оцифровка исторических и культурных памятников страны посредством регистрационных и фотографических работ памятников является одним из факторов, способствующих сохранению памятников культурного наследия. Также предполагается, что наиболее целесообразным является привлечение как можно большего количества отечественных и зарубежных инвестиций для внедрения современных технологий для производства и развития народных ремесел в отдаленных районах страны.

***Ключевые слова:** послание, историко-культурные памятники, независимость, народные ремесла, культура, сохранение, возрождение, презентация, отражение, история.*

REFLECTION OF THE MONUMENTS OF HISTORY, CULTURE AND FOLK CUSTOMS IN MESSAGES OF THE LEADER OF THE NATION, HIS EXCELLENCY EMOMALI RAHMON

This article discusses issues of reflecting the preservation, reconstruction and restoration of historical monuments, as well as the revival and development of folk crafts. As a result of studying this topic, the author of the article notes that the instructions that the Leader of the Nation gives annually in his messages to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan play an important role in the preservation, restoration and presentation of historical and cultural monuments, the revival and development of folk crafts.

The author devoted the main position in the article to the topic of attention and care of the Leader of the nation, respected Emomali Rahmon, in the preservation and presentation of cultural values, the revival and development of folk crafts. It is noted that the head of state, honorable Emomali Rahmon, from the first days of achieving national independence, put the revival, preservation and presentation of our national values (historical monuments, culture and folk crafts) in the first place. In his research, the author presented useful recommendations for the preservation and presentation of historical, cultural and folk crafts monuments in a more dignified light. At the same time, it is noted that the digitization of historical and cultural monuments of the country through registration and photographic works of monuments is one of the factors contributing to the preservation of cultural heritage monuments.

It is also assumed that the most expedient is to attract as many domestic and foreign investments as possible to introduce modern technologies for the production and development of folk crafts in remote areas of the country.

***Keywords:** message, historical and cultural monuments, independence, folk crafts, culture, preservation, revival, presentation, reflection, history.*

Тоҷикон аз қадим дорои фарҳанги бой ва рангин буда, мавҷудиёти ёдгориҳои таърихӣ, расму оин, ҷашну маросим, ҳунару ҳунармандӣ, адабиёти ғанӣ ва омсоли ингуна арзишҳои миллии мо асрҳост, ки диққати муаррихону сайёҳон ва кишваршиносону олимони варзидаи ҷаҳониरो ба худ ҷалб кардааст.

Боиси ифтихор аст, ки бо бадаст овардани беҳтарин неъматҳои таърих яъне истиқлоли давлатӣ ҳанӯз аз ибтидои солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ҳифзу омӯзиш ва муаррифии шоистаи арзишҳои фарҳанги миллии дар меҳвари сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вижа таҳти ғамхорӣ ва пуштибонии пайвастаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтааст.

Шистаи зикр аст, ки Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи ҳифзу муаррифии арзишҳои фарҳангиро яке аз омилҳои асосии расидан ба худшиносии миллӣ баҳо дода, ҳанӯз 4-уми апрели соли 2003 дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуда буданд: “.. ҳар миллат ва ҳар халқ, хоҳ бузург бошаду хоҳ хурд, то худро нашиносад, эҳтиром накунад, таърих, фарҳанг ва суннатҳои худро надонаду қадр накунад, ҳеч гоҳ дар миёни миллатҳои дигар мақому манзалати шоён пайдо карда наметавонад”. [1]

Бинобар ин, барои расидан ба ин ҳадафҳои болозикр сарвари фарҳангсолорамон аз рӯзҳои аввали ноил шудан ба истиқлоли миллӣ эҳё ва ҳифзу муаррифии арзишҳои миллиамонро дар мадди авал гузоштаанд.

Пайдост, ки ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ аз ҷумлаи муҳимтарин шиносномаи миллати куҳанбунёди мо ба шумор рафта, кашфи ин падидаҳои олии таърих аз куҳанбунёдарин мардуми Осиёи Марказӣ будани халқи тоҷикро шаҳодат меҳиҳанд. Пешвои миллат мухтарам Э. Раҳмон ҳамасола дар паёмҳои аз таҳқиқ ва ҳифзу муаррифии ёдгориҳои таърихӣ ёдовар шуда, ин нодиғаҳои таърихро асоси бақои давлату миллат маънидод карда, 25-уми апрели соли 2008 дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба аҳамияти ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дар ҳаёти ҷомеа чунин ибрози андеша намуда буданд: “Дар сиёсати фарҳангии кишвар муҳофизат ва барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, ки аз аҷдодони гузаштамон мерос мондаанд ва моро ҳамеша ба худшиносӣ худогоҳии миллӣ раҳнамоӣ мекунад, масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад” [2].

Маблағгузориҳои кофӣ ҷиҳати эҳё ва ҳифзу муаррифии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон башумор рафта, ин масъала борҳо дар паёмҳои Пешвои миллат мухтарам Э. Раҳмон инъикоси воқеии худро ёфтааст. Пайдост, ки ҳанӯз соли 2008 дар паёми навбатии Пешвои миллат масоили маблағгузориҳоро ҷиҳати таъмиру таҷдиди ёдгориҳо чунин маънидод кардаанд: “Солҳои охир барои таъмиру таҷдиди онҳо беш аз 18 миллион сомонӣ сарф карда шуд ва ин иқдом дар оянда низ идома хоҳад ёфт. Ба Вазорати фарҳанг, Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ ва Академияи илмҳо зарур аст, ки дар бораи ҳифзи бозэтимоди ёдгориҳои таърихӣ, таъмиру тармими онҳо ва ҳамчун иншооти сайёҳӣ истифода намудани онҳо тадбирҳо андешанд”. [8]

Тибқи нишондодҳои Паёми Пешвои миллат дар соли 2010 барои пешрафти соҳаи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 214 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст, ки як қисми он маҳз ба таъмиру барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ равона гардидааст. [3]

Омӯзишу таҳлили паёмҳои Пешвои миллат нишон медиҳанд, ки ҳамасола бо мақсади ба таври шоиста таъмиру барқарорсозӣ ҳифзу муаррифӣ намудани ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ маблағгузориҳои муайян ҷудо карда шуда, ин раванд сол ба сол афзудааст.

Яке аз дастовардҳои, ки вобаста ба фарҳанги бостонии миллати тоҷик дар паёмҳои Пешвои миллат мавқеи хоса дорад, ин дар сатҳи ҷаҳонӣ муаррифӣ намудани ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ мебошад.

Соли 2008 Пешвои миллат мухтарам Э. Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дастур дода буданд, ки барои нигоҳдории мероси таърихӣ фарҳангии халқамон пайваста тадбирҳо андеша, ҷиҳати ба феҳристи умумиҷаҳонии фарҳангии ЮНЕСКО ворид намудани ёдгориҳои нодири таърихӣ Тоҷикистон ташаббус нишон диҳад. [2] Хушбахтона чунин иқдом бо масъулият амалӣ гардида, соли 2010 ёдгориҳои 5500 солаи бостонии Тоҷикистон Сарзм ба Феҳристи ёдгориҳои муроси фарҳангии умумиҷаҳонии ЮНЕСКО ворид гардид. [9]

Бояд ёдовар шуд, ки аз байни ёдгориҳои таърихию фарҳангии Тоҷикистон 8 адад ёдгориҳои дигари таърихию фарҳангии дар «Шоҳроҳи бузурги абрешим» қарордоштаи кишвар аз қабилҳои «Шаҳраки қадимаи Панҷакент», «Шаҳри Бунҷекат», «Қалъаи Ҳисор», «Маъбади буддоии Аҷинатеппа», «Мадрасаи Хоҷа Машҳад», шаҳри «Тахти Сангин», «Шаҳри Ҳулбук», «Қалъаи Ямчун» ба рӯйхати пешакии мероси фарҳангии модии ЮНЕСКО номнавис шуда буданд.

Паёмҳои минбаъдаи Пешвои миллат собит месозанд, ки кушишу чорабиниҳои пайваستاи ҳукумати мамлакат ҷиҳати ҳарчи бештар муаррифӣ намудани ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дар сатҳи байналмилалӣ натиҷаҳои босамарро ба бор овардааст.

Боиси ифтихор аст, ки соли 2023 барои муаррифии мероси фарҳангии халқи тоҷик дар арсаи байналмилалӣ соли босамар ва фаромушнашаванда мебошад. Дар соли 2023 чун дигар арзишҳои миллӣ якҷанд силсилаи ёдгориҳои Шоҳроҳи Бузурги Абрешим: Долони Зарафшон - Қароқум аз Тоҷикистон ёдгориҳои Панҷакенти қадим, шаҳраки Санҷаршоҳ, қалъаи Ҳисорак, Гардани Ҳисор, Қалъаи Муғ, Қалъаи Қум, Тали Ҳамтуда, низоми обёрикунии Тоқсанкорез ва Оромгоҳи Хоҷа Муҳаммад Башоро ба феҳристи ёдгориҳои мероси фарҳангии модии ЮНЕСКО шомил гардидаанд, ки боиси афзудани нуфузу эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мебошад. [10]

Бояд қайд намуд, ки ҳунару ҳунармандии халқи тоҷик собиқаи тулонии таърихӣ дошта, рушду эҳёи онҳо дар даврони истиқлол яке аз омилҳои муҳими муаррифии халқамон ҳамчун миллати тамаддуофар маҳсуб гардида, дар ташаккули ғояҳои ватандӯстии шаҳрвандон низ нақши бориз доранд. Ҳанӯз соли 2008 Пешвои миллат дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуда буданд, ки “Мардуми мо аз азал ҳунарманд аст ва мо имрӯз низ бо намунаҳои барҷастаи маҳсули дастони ҳунармандони халқӣ, аз ҷумла косибон ифтихор менамоем”. [2] Ҳамчунин зимни ироаи Паёми мазкур бо мақсади ҳарчи бештар густариш ёфтани ҳунарҳои халқӣ дар кишвар ва ба ҷаҳониён муаррифӣ кардани фарҳанги миллии тоҷикон ба Вазорати фарҳанг супориш дода шуд, ки дар мӯҳлати ду моҳ Барномаи рушди ҳунарҳои мардумиро таҳия намояд. Ҳамчунин ҷиҳати таъсиси коллеҷи ҳунарҳои мардумӣ дар ш. Истарафшан супоришҳои судманд дода шуд. Таҳлили паёми Пешвои миллат дар соли 2010 нишон медиҳад, ки иқдому супоришҳои роҳбари давлат дар бобати тақвияти ҳунарҳои мардумӣ дар муддати кӯтоҳ амалӣ гардида, Коллекси ҳунарҳои мардумӣ дар ш. Истаравшан таъсис дода шуд. [1]

Соли 2016 дар Паёми навбатӣ Пешвои миллат қайд намуданд, ки “бояд ҷиҳати васеъ ба роҳ мондани корҳои хонагӣ, аз қабилҳои қолинбофӣ, дигар навъҳои бофандагиву дӯзандагӣ ва умуман рушди косибиву ҳунармандӣ чораҳои муассир андешида шаванд” [4]. Ҳамзамон дар Паёми мазкур вазорату идораҳо, роҳбарону шаҳру ноҳияҳо ва муассисаҳои дахлдор муваззаф карда шуданд, ки бо мақсади омӯзиши касбу ҳунарҳои гуногун заминаҳои моддиву техникаи таълимгоҳҳои ҳунаромӯзиро мустақкам намуда, марказҳои таълими доир ба ҳунаромӯзии калонсолонро таҳким бахшанд ва барои омода кардани кадрҳои дар бозори меҳнат рақобатпазир ҳамаи чораҳои заруриро амалӣ намоянд. [5]

Чорабиниҳои пайваستاи ҳукумати кишвар ҷиҳати рушди ҳунарҳои мардумӣ имкон дод, ки бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ дар Паёми соли 2017 аз ҷониби Пешвои миллат соли 2018 дар кишвар “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шуд. Ҳамзамон дар Паёми мазкур қайд гардид, ки “барои рушди ҳунарҳои мардумӣ ба соҳибкорон ва ҳунармандон ҷудо намудани қарзҳои имтиёзноро тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ васеъ ба роҳ монда шавад” [5].

Инчунин ҳунарҳои мардуми ҳамчун омили муҳими рушди сайёҳӣ арзёбӣ гардида қайд гардид, ки “бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳоли ҷиҳати истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 фуруши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шаванд”. [6]

Дар Паёми навбатӣ соли 2018 Пешвои миллат аз натиҷаҳои чорабиниҳои солҳои гузашта ҷиҳати рушди ҳунармандӣ ёдовар шуда, чунин ибрази ақида намудаанд: “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум такони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омаданд, нисбат ба соли 2017 дуҷумм баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест.” [6]

Бинобар ин, бо мақсади боз ҳам вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот дар аёми болозикр пешниҳод гардид, ки “солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд. [6]

Дар сатҳи байналмилалӣ муарифӣ намудани арзишҳои фарҳангӣ яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати кишвар ба шумор меравад. Дар ин самт яке аз падидаҳои назарраси фарҳангии миллӣ ин аст, ки соли 2018 “Чакан” ба феҳристи ёдгориҳои мероси фарҳангии ғайримоддии ЮНЕСКО шомил гардад.[6]

Ҳамчунин тибқи нишондодҳои Паёми Пешвои миллат дар соли 2023 ҳунарҳои абрешимбофӣ ва кирмакпарварӣ, ҳунари тазҳиб, яъне зарҳалкорӣ ва атласу адрасбофӣ ба феҳристи мероси фарҳангии ғайримоддии ЮНЕСКО шомил гардиданд.

Яке аз омилҳои асосии рушди ҳунарҳои мардумӣ таъмини маблағгузориҳои кофӣ буда, ин масоил дар паёмҳои Пешвои миллат инъикоси воқеии худро пайдо кардааст. Чи тавре, ки дар Паёми соли 2023 қайд карда шудааст: “Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ чор лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низоми бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст” [7].

Дар Паёми мазкур ҷиҳати ба маротиб вусъат ёфтани ҳунарҳои мардумӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ бандҳои зерин ироа гардиданд: “Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани корҳо дар самти сайёҳӣ ва назорати қатъии онҳо зарур аст, ки таҳти роҳбарии муовини дахлдори Сарвазирӣ кишвар бо шомил намудани яке аз муовинони раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо гурӯҳи кории босалоҳияти доимӣ таъсис дода шавад” [7].

Амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, косибӣ, аз ҷумла қолинбофӣ, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, касбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати корҳои ободониву кабудизоркунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзи табиат ва истифодаи самараноки заминҳои президентӣ ва наздиқавлигӣ ба зиммаи ин гурӯҳи корӣ вогузор карда шавад.

Ҳамчунин, ташкили фаъолияти маҳаллу растаҳо ва ғӯшаҳои ҳунармандӣ дар тамоми қаламрави мамлакат, аз ҷумла дар ҳамаи мағозаву бозорҳо ба роҳ мондани фуруши маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, хусусан, маҳсулоту маснуоти ҳунарҳои мардумӣ масъалаҳои мебошанд, ки бояд зери назорати гурӯҳи корӣ қарор дода шаванд.” [7]

Ҳамин тавр, омӯзиши паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзу муаррифии ёдгориҳои таърихӣ шаҳодат медиҳад, ки дар даврони истиқлол фарҳангии соҳибистиклолии кишвар дар кашфу ҷаҳоникунони мероси бостонӣ яъне то ба таъсиси Агентии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ ба дастовардҳои бузург ноил гардидааст. Яъне он ҳама ҳадафҳо ва дастурҳои, ки аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Э. Раҳмон дар паёмҳои худ ҷиҳати ҳифзу

барқарорсозии ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дода мешаванд ҳамасола амалӣ гардида, дар ҳифзу муаррифии ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ нақши муассир гузоштааст.

Ҳамзамон таҳқиқи мавзӯи мазкур доир ба инъикоси ҳунарҳои мардумӣ дар паёмҳои Пешвои миллат нишон медиҳад, ки дар воқеъ ташаббусу чорабиниҳои пайвастаи ҳукумати кишвар ҷиҳати эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар даврони истиқлол натиҷаҳои назаррасро ба бор оварда, ҳунарҳои мардумӣ ҳамчун омилҳои муҳими ташаккулдиҳандаи худшиносии миллӣ ва кафолати зишдагии шоистаи аҳолӣ арзёбӣ гардидаанд.

Вале дар баробари чунин дастоварҳои болозикр ҷиҳати боз ҳам ба таври шоиста ҳифзу барқарорсозии ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, эҳё ва рушд додани ҳунарҳои мардумӣ дар кишвар тавсияҳои зерин ба инobat гирифта шаванд ба манфиати қор хоҳад буд.

1. Тарбия намудани ҳарчи бештари мутахассисони самти ҳифзи ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дар кишвар;
2. Дар асоси барномаҳои рушди фарҳанг дар даврони истиқлол тавассути чорабиниҳои гуногун оммавигардонии шиори “Ҳифзи ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ вазифаи ҷонии мост!”;
3. Рақамикунонии ёдгориҳои таърихию фарҳангии кишвар;
4. Ҷалби ҳарчи бештари сармояи дохилию хориҷӣ ҷиҳати ба роҳ мондани технологияи муосир барои истеҳсол ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар манотиқи дурдасти кишвар;

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4.04.2003. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/6637>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.07.2024).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.04.2008. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/195>. (Санаи истифодабарӣ аз 9.08.2024).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.04.2010. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/192>. (Санаи истифодабарӣ аз 9.08.2024).
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2016. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/10585>. (Санаи истифодабарӣ аз 22.07.2024).
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/16771>. (Санаи истифодабарӣ аз 12.08.2024).
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/19088>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.08.2024).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. [Манобеи электронӣ] // Низомии дастрасӣ. <http://prezident.tj/node/32191>. (Санаи истифодабарӣ аз 20.08.2024).
8. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.08.2024)
9. Саразм. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/wiki/>. (Санаи истифодабарӣ аз 03.09.2024)
10. Ёдгориҳои Зарафшон – Қароқум ба феҳристи ЮНЕСКО ворид шуданд. [Манобеи электронӣ]. Низомии дастрасӣ: <https://sputnik.tj/20230917/yodgorihoi-zarafshon-qaroqum-fehrasti-unesko-1059433312.html>. (Санаи истифодабарӣ аз 20.08.2024)

DOI 10.24412/3007-8946-2024-20-27-30

КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДА В. АНДЕРС ҚҰРҒАН ПОЛЯК АРМИЯСЫНЫҢ ЖАСАҚТАЛУ ТАРИХЫ

БИСЕМБАЙҰЛЫ МИРАС

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты

***Аңдатпа.** Мақалада Кеңестік Қазақстанға күштеп көшірілген Польша тұрғындарының ауыр халі сипатталумен қатар, Владислав Андерстың армия жасақтап, Таяу Шығысқа эвакуациялау тарихы, қабылданған ауыр саяси шешімдер, Польша Республикасы мен Кеңес Одағы арасындағы екі жақты қарым-қатынас, мобилизацияланған қауымның түрлі пункттеріне жиналып, жаңа жерден пана табуы және олардың азапты тағдыры жан-жақты талданған. Мақалада шетелдік еңбектермен қатар, мұрағат құжаттары және Отандық авторлардың еңбектері талданды.*

***Тірек сөздер:** Поляктар, Владислав Андерс армиясы, эвакуация, Иран.*

Польша Республикасы 1939 жылы 17 қыркүйекте Кеңес әскері елдің шығысына енгеннен кейін жер тұтастығын сақтай алмай, елдің үкіметі басында Францияда, кейін Ұлыбританияда ел мүддесін қорғауға тырысты. Аталған оқиғадан кейін поляк тұрғындарын Кеңес Одағы ішкі аймақтарға күштеп қоныстандыруды бастады. Уақыт өте келе Кеңес елі эмиграциядағы Польша Республикасымен ымыраға келе алды. 1941 жылы 30 шілдеде екі жақ арасында Сикорский-Майский келісімшартына қол қойылады. Екі жақ арасында одақ, территориялық даулы мәселелердің жоқтығы, КСРО жерінде поляк әскерін құру туралы бітімге келеді [1, 40 б.].

Поляк әскери азаматтары Қазақстанға келе бастайды. Кеңес Одағының батысынан 28000 Польша армиясының шенеуніктері Солтүстік Қазақстанға көшірілгені 1940 жылғы 3 сәуірдегі Солтүстік Қазақстан обкомының қоныстанушылардың мәртебесі деген хатынан белгілі болды [2, 97 б.]. 1941 жылы 14 тамызда Андерс армиясы құрылды. Полковник З.Берлинг Иранға эвакуациялаудан бас тартты. Владислав Андерс Қазақстанға, Өзбекстанға және Қырғызстанға депортацияланған поляк және еврей қауымын біріктіріп, Таяу Шығысқа әскери қимылдар жүргізуге эвакуациялаумен айналысқан. Кеңес Одағына адал қызмет еткен үшін оларға соғыс кезінде жеңілдіктер жасалды. 1944 жылы 22 маусымда “Кеңес Одағындағы поляк армиясының әскери қызметкерлерінің және Польшаны азат етуге көмектескендердің және олардың отбасы мүшелеріне Поляк азаматтығын беру” жөнінде қаулы шықты [2, 10 б.].

Кеңес елінде Андерс бастаған поляк армиясы құрылғанда, генерал әрі премьер-министр Сикорский әскерді Иран шекарасына жақындатуға бұйырады. 1941 жылы 1 желтоқсанда КСРО украин, беларусь және еврейлерді кеңестік азаматтардың санатына енгізіп, оларды кеңестік әскер ретінде жасақтау туралы қаулы шығарады. Олар бұрын Польша тұрғындары болғандықтан, бұл шешімді Польша үкіметі мақұлдамағаны түсінікті. Тек тегі поляктар болып саналатын әскерді ғана Андерс армиясы қатарында қалдырды. Бұл мәселені шешу үшін Сикорский 1941 жылы 3 желтоқсанда Сталинмен кездесті [1, 46 б.].

1941 жылы 4 желтоқсанда екі жақ арасында бір-біріне әскери көмек беру жөнінде достық келісімшарт жасалды [1, 47 б.]. Сталин 43 мың әйел мен балалардың эвакуациясына жол берді. Онымен қоса, Андерс 44 мың әскер мен 26 мың азаматтарды КСРО жерінен шығаруды өтінеді [1, 51 б.].

Генерал Андерс армияны КСРО 1942 жылы қазан айында Таяу Шығысқа эвакуациялады. КСРО поляктардың немістерге қарсы соғысқысы келмегендіктен бұндай шешім қабылдауға тура келгенін мәлімдеді. Өз кезегінде Ұлыбритания премьер-министрі Уинстон Черчилль Ирак пен

Палестина жерлерінде поляк әскерлерінің болуына өте мүдделі болды. Өйткені, немістердің мұнайы көп жерге жетуі әбден ықтимал болды. Ол жерге жеткен поляк әскерлерінің саны 55 мың болды. Оның тек 45 мыңы ғана соғысуға дайын еді [3, 59-60 бб.]

Бұл әскери жасақталған құрам Кеңес елінің ішкі аймақтарына көшірілгендердің есебінен құралды. 1940-1941 жылдары 380 мың Польша тұрғындары Кеңес Одағының Республикаларына қоныстандырылды. 11-17 жастағы балалар Бұзылық, Куйбышев, Алматы, Ташкент, Бұхара, Кермин, Гузар, Қаршы, Шахризабз қалаларына жөнелтілді [4, 32 б.].

1941 жылы қазанда еңбекпен түзеу лагерьлерінен өткен поляктарды Өзбекстанға жөнелту жөнінде Л.Берияның шешімі қабылданды [5, 143 б.]. 10 мың адам Ферғанаға, Самарқанд, Бұқара және Қарақалпақстан АКСР еліне 25 мың адамнан, ал Хорезм облысына 15 мың поляк әскери азаматтары, шенеуніктері мен офицерлерін қоныстандыру көзделді. Алайда, Өзбекстан тек 35 мың адамды қабылдауға дайын болып, сонша адам елге келді. Қазақстанда 100 мың адам орналастырылып, оның 21 мың 500-і Қырғызстанға жөнелтілгендігі, 1941 жылдың желтоқсанында 25 мың поляктарды теміржолда қоныстандыруға шешім қабылданғандығы жөнінде мәлімет те бар [5, 144 б.].

1941 жылы 26-қарашада қазіргі Түркістан облысына 18 мың поляктар жөнелтілді. Қызылқұм, Шаян, Қаратас, Созақ, Фрунзеге 3 мың адамнан және Шәуілдір ауданына 2 мың адамнан әскер жіберілді.

1941 жылы 25-желтоқсандағы КСРО қаулысына сәйкес, КСРО жерінде 96 мың әскерден тұратын поляк армиясын жасақтауға шешім қабылданды. Барлығы 10 жаяу әскер дивизиясы құралып, армия штабы Өзбекстанда орналасты [5, 145 б.].

1942 жылы қаңтар айының өзінде-ақ, поляк армиясына 114 офицер, 813 унтер офицер және 2341 қатардағы жауынгерлер есепке алынды [6, 206-п.].

Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесі мен КП (б) Орталық Комитетінің 1942 жылдың 25-желтоқсандағы қабылдаған қаулысымен поляк әскери құрамдарының бір тобы Түркістан теміржолындағы Отар бекеті мен № 29 мектеп-интернатқа, тағы бір тобы Луговой бекетіне, облыстық ұжымшар мектебіне, мектеп жатақханасына, №33 теміржол мектебі мен интернатына орналастырылса, тағы бір топ Мерке ауданындағы «Красный интернационал» ұжымшарының клубына және «Красный Восток» клубына, және соңғы бір топ Шоқпақ, Түлкібас және Манкент елді мекендеріне орналастырылды [7, 51-п.].

Андерс армиясына Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасынан 1942 жылдың 11 ақпанына дейін 3268 поляк, соның ішінде 111 офицер, 850 унтер-офицер, 2470 қатардағы әскер әскерге шақырылды [8].

Кеңес Одағында эмиграцияда 120 мың азамат болды. Оның 40 мыңы Ирандағы лагерьге қоныстандырылды. Владислав Андерстың армиясы Ирак, Палестина мен Египет арқылы Италияда соғысуға аттанды. Поляктардың көбісі Таяу Шығыс арқылы басқа өңірлерге кеткені белгілі болды. Поляк босқындары Үндістан, Ливан, Палестина, Жаңа Зеландия, Мексика, Шығыс және Оңтүстік Африкада пана тапты. Кенияның 22 елді мекенінде, Танзанияда, Уганда, Солтүстік Родезияда (Замбияда), Оңтүстік Розедияда (Зимбабведе) және Оңтүстік Африкалық Республикада 18 мың поляк тұрды. 1400 поляк Мексикада, Жаңа Зеландияда 800, Үндістанның Валиваде қонысында 5000 адам тұрды. Екінші Дүниежүзілік соғыс аяқталған соң, алғашқы жылдары 70 мың поляк Ұлыбританияға көшті [9, 16 б.].

Мұндай шешуші саяси қадам екі жақты да қатты аландатып, толғандырғаны белгілі. Иранға поляк армиясын эвакуациялау туралы шешім оңай қабылдана қоймады. Сталин поляктарды немістерге қарсы соғысқа пайдаланғысы келген. Бірақ онымен одақтас елдер келіспеген. Ақыры 116 131 поляктарды Иранға қайта қоныстандыру туралы шешім қабылданды. Олардың 20 мыңы балалар еді. КСРО еврейлер елде қалу керек деп талап етті. Бірақ Владислав Андерс тыңдамай,

еврейлерді де Иранға қоныстандырды. Балалардың көбісі ап-арық, аянышты халде еді. Олар жүктерін көтере алмай, халыққа ілесе алмайтын. Оларға ешқандай жағдай жасалмағаны анықталды [4, 36 б.].

Иранға көші-қон екі толқыннан тұрды. Біріншісінде 40508 адам Кеңес елінде қала берді. Екінші толқыннан кейін Иранға 69247 адам келді. Олардың ішінде 2430 офицер, 36701 унтер-офицер мен қатардағы әскерлер, 112 әскери шенеунік, 2738 әскери училищеге түскен жастар, 25501 қарапайым халық, 9633 балалар болды [4, 37 б.].

Ирандағы поляктарды кейін Үндістан қабылдаған еді. Оларды Хайдарабад және Мумбай сынды лагерьлерге жеткізді. Махараштра мен Колхатуреде поляк жетімдер үйі салынды. 18 мың балалар Иран еліне көшіріліп, жол тауқыметін бірге тартқан. 120 мыңнан астам поляктар, оның ішінде 43 мың жастар лагерьлерде уақыттарын өткізді [4, 39 б.].

Андерс армиясы қатарында болған 1600 еврей азаматтары Палестинаға қоныстанды. Олардың 800-і балалар болды [10, 712 б.].

2022 жылы Гувер Институтының Кітапханасы мен Мұрағаты Палестина Хаттамалары Жинағы деп аталатын 170-тен астам айғақтардың ағылшын тіліндегі алғашқы ғылыми аудармасын ұсынды. Онда Палестинаға депортацияланған еврейлердің азапты өмірі, әлеуметтік жағдайы, өз жерінен қайтуға мәжбүр болып, қимас қоштасулары сипатталды. Барлығы 230 мың поляк еврейлері Кеңес Одағында соғыстың бейнеті мол жылдарын басынан кешірді [10, 713 б.].

Поляктардан тұратын армия құру туралы шешім оңай қабылданбады. 1941 жылы 8 қыркүйекте КСРО Қорғаныс Халық Комиссарының директивасымен этникалық неміс тұрғындарын әскери есептен шығару жөнінде шешім қабылданды. Немістермен қатар сол айда поляк, болгар, чех, эстон, латыш, литвалықтар, молдаван және ирандықтарға да Қызыл армияда әскери борышын өтеуге тыйым салды [11, 872 б.]. Одан кейін 1942 жылы шілдеде Қызыл армиядан поляктарды іс жүзінде шығарып тастау жүргізілді [11, 873 б.]. Яғни, поляктарды орыстармен және басқа да кеңес әскерлерімен бірге соғысуға кедергі жасалғанын анықтай аламыз. Поляктар, немістер және тағы да басқа депортацияланған қауым сенімсіз деп танылып, Гитлерлік Германияға қарсы соғыста табандылық көрсетпейді деген түсінік қалыптасты.

Аталған поляк армиясын жасақтауға, олардың өмірлерін жеңілдетуге Қостанайдағы Польша армиясының өкілі-Романский көп еңбек етті. Романский поляк азаматтарын тіркеумен, поляк армиясына еріктілерді әскери комиссариат арқылы жіберумен, әскерге шақырумен және поляктарға материалдық және тағы да басқа көмек түрін берумен айналысты. Штатта онымен бірге бірнеше адам болған. Гөндек поляк армиясының өкілі, оның орынбасары Эрнст Вильгельм, екі қызметкерлері Дорош Ванда мен Матвиевская Кристина болды. Онымен қоса, ол сенім білдірілген тұлғаларды да бекітіп отырған. Семиозерный ауданында Павловцкий, Меңдіғара ауданында Рокитовский, Урицкий ауданында Ровенская, Федоровский ауданында Павел Ясниковский, Пешковский ауданында Юрий Кафанке, Затобольский ауданында Маевская сенім білдірілген тұлғалар болды. Олар еріктілерді жинаумен, поляк әскерлерін тіркеумен, поляк армиясына материалды көмек берумен айналысқан [12].

Владислав Андерс армиясы туралы ақпараттар аз болғанмен, олардың тарихта қалдырған ізі мол. 2008 жылы Жамбыл облысындағы Меркі ауданында, Сыпатай ауылында 20 поляқтың моласы табылды. Олар В.Андерс құрған армия құрамында болған, тамақтың жоқтығынан және алған жарақаттарынан қазақ жерінде көз жұмды. Жамбыл облысындағы Луговой стансасында 49 поляк моласы, Жуалы ауданындағы Шақпақ стансасында 219 поляк әскерінің моласы табылды. Оларға ескерткіштер орнатылды [13].

Осылайша, Қазақстанда қалыптасқан Владислав Андерс армиясы поляктарды және еврейлерді біріктіріп, соғыс қаупі жоқ өңірлерге көшіріп, арып-ашып, қорлық көрген халыққа пана болғандығын көруге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Orzell, Laurence. "Poland And Russia, July 1941-April 1943: The 'impossible' Alliance." *The Polish Review*, Vol. 21, No. 4, 1976, Pp. 35–58. Jstor, <http://www.Jstor.Org/Stable/25777434>. Accessed 6 Apr. 2024.
2. Из истории поляков в Казахстане (1936-1956 гг.). Сборник документов/; Архив Президента Республики Казахстан; [сост.: Е.М.Грибанова, А.С.Зулкашева, М.У. Маскеев; отв. ред. Л.Д. Дегитаева]. -Алматы: Қазақстан, 2000. -344 с.
3. Peszke, Michael Alfred. "The Polish armed forces in exile: Part 2 July 1941—May 1945." *The Polish Review*, vol. 32, no. 1, 1987, pp. 33–69. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/25778249>. Accessed 20 Feb. 2024.
4. Roguska, A., Roguski, R., & Madej, A. (2024). The education of Polish children deported to the USSR and evacuated to the near and Middle East during World War II. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 15(1), 31-41.
5. Сманова А.М. Қазақстан мен Орта Азияда поляк армиясын жасақтау жұмыстарының кейбір мәселелері // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы № 2(82), 2020. Б. 141-149.
6. Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік архиві. Р-1146-қ., 1-т., 148-іс, 11-п.
7. Қазақстан Республикасы Президенттік архиві. 708-қ., 5/2-т., 19-іс, 167-170-пп.
8. ЦГА РК Ф. 1146, Оп.1, Д. 148, Л. 101.
9. Худзио Х. Из Сибири в свободный мир через польские представительства в Казахстане//Польские дипломаты в Казахстане 1941-1943 годы. Сборник статей и документов. -Астана, 2015. -С.13-17.
10. Friedla, K. Primary sources on the trajectories of Polish-Jewish refugees during World War II at the Hoover Institution Library and Archives. *The Studies into the History of the Book and Book Collections*. 2023, vol. 17, no. 4, P. 705-719.
11. Безугольный А.Ю. Отрицательный отбор: запреты и ограничения на комплектование Красной армии по этническому признаку в годы Великой Отечественной войны // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России. 2020. Т. 19. №4. С. 869-888.
12. ОГА СБУ. Дело Романьского М. Ф. № 67969.
13. Дуйсен С.Ж. История депортированных поляков в Казахстан-на примере Акмолинской области // Из истории депортации поляков в Казахстан в период II Мировой войны. -Б.: 2013.-95-99 бб.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-20-31-33

ИСТОРИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ МЕТОДОВ КАРДИОХИРУРГИИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

ТАУЕКЕЛ ӘСЕЛ ДАУРЕНҚЫЗЫ

Ученица старшей школы Пифагор
Алматы, Казахстан

ЕРМАГАМБЕТОВА АЙНУР НУРЛАНОВНА

Учитель истории, Магистр исторических наук
Алматы, Казахстан

Аннотация: В статье рассматривается прогресс в кардиохирургии, достигнутый во время Второй мировой войны. Особое внимание уделяется развитию методов переливания крови, созданию мобильных банков крови и антикоагулянтной терапии, что сыграло ключевую роль в успехе операций с большими кровопотерями. Также обсуждаются инновации в использовании кардиоплегии, гипотермии и аппарата искусственного кровообращения, которые позволили проводить сложные операции на открытом сердце. В условиях военных действий хирурги вынуждены были разрабатывать менее инвазивные методы и адаптироваться к ограниченным ресурсам, что ускорило развитие кардиохирургии. Эти достижения заложили основу для послевоенного развития области и спасли множество жизней.

Ключевые слова: кардиохирургия, Вторая мировая война, переливание крови, кардиоплегия, гипотермия, аппарат искусственного кровообращения, минимально инвазивные методы, полевые госпитали, антикоагулянты, хирургия

Вплоть до первых десятилетий XX века медицинское сообщество считало, что любые хирургические попытки лечения сердечных заболеваний не только ошибочны, но и неэтичны. Однако прогресс в кардиохирургии во время Второй мировой войны доказал обратное благодаря необходимости лечения тяжёлых ранений грудной клетки и сердца [1].

Одной из ключевых инноваций стало развитие методов переливания крови, что стало возможным благодаря усовершенствованию типирования крови и созданию первых мобильных банков крови. Создание банков крови и применение антикоагулянтов позволили длительно сохранять кровь и осуществлять переливания в больших объёмах. Это стало ключевым фактором для проведения операций на сердце, которые сопровождались значительными кровопотерями. Возможность компенсировать кровопотери в реальном времени значительно снизила летальность при хирургических вмешательствах на крупных сосудах и клапанах сердца.

До Второй мировой войны кардиохирургические вмешательства были ограничены не только по сложности, но и по времени. Широкое использование переливания крови предоставило хирургам возможность продлевать время операций, что критически важно для успешного выполнения таких процедур, как коррекция врожденных пороков сердца, устранение аневризмы и реконструкция сердечно-сосудистых структур. Прогресс в переливаниях крови также способствовал развитию аппаратов искусственного кровообращения, что стало использоваться в послевоенные годы [2]. Успешные переливания во время операций обеспечивали адекватную перфузию тканей, что позволило разработать новые подходы к управлению кровообращением и дыханием во время хирургических вмешательств на открытом сердце. Прогресс позволил проводить более сложные операции, что привело к разработке новых хирургических техник. Однако одной из ключевых проблем, с которой мы столкнулись, была необходимость временной остановки сердца для проведения хирургических вмешательств, требующих точности и доступа

к внутренним структурам сердца [3]. Это стало возможным благодаря разработке методов кардиоплегии и аппаратов искусственного кровообращения. Для сложных операций кардиохирурги должны остановить сердце, чтобы предотвратить его движения и обеспечить точный доступ к операционному полю. При этом необходимо поддерживать циркуляцию крови и снабжение органов кислородом. В этом помогли три метода: первый из них — кардиоплегия, которая заключается во временной остановке сердца с помощью введения специальных растворов, обычно гиперкалиемических, вызывающих остановку электрической активности миокарда. Введение кардиоплегических растворов позволяет снизить метаболическую активность сердца и предотвратить повреждение тканей в результате ишемии, что обеспечивает неподвижное операционное поле и увеличивает шансы на успешное проведение операций на клапанах, коронарных артериях и других структурах.

Второй метод, гипотермия, заключается в том, что тело пациента охлаждается, снижая потребность тканей в кислороде, что позволяет остановить сердце на определённое время без значительных повреждений миокарда и других органов. Применение гипотермии, особенно в сочетании с кардиоплегией, значительно увеличивало время, в течение которого хирурги могли работать на остановленном сердце [4]. Третий метод — аппарат искусственного кровообращения. Важнейшим достижением в кардиохирургии стало создание этого метода, который широко применялся в военное и послевоенное время. Аппарат обеспечивал полную замену сердечно-легочной функции, перекачивая кровь и насыщая её кислородом. Этот метод стал ключевым в проведении операций на открытом сердце и позволил выполнять вмешательства, которые ранее считались невозможными.

Несмотря на все эти облегчения, полевые госпитали столкнулись с уникальными вызовами, требующими быстрой адаптации к условиям ведения боевых действий и необходимости проведения сложных хирургических вмешательств, включая операции на сердце. Ограниченные ресурсы, необходимость оперативного реагирования на боевые травмы и нехватка времени вынудили хирургов разрабатывать менее инвазивные и более эффективные методы, что оказало значительное влияние на развитие кардиохирургии. В условиях фронта, где время имеет решающее значение, сложные кардиохирургические операции стали проблематичными из-за высокой потребности в ресурсах и длительности вмешательства [5]. В ответ на это хирурги разработали менее инвазивные методики, которые можно было выполнять быстрее, такие как тромбэктомия, что позволило удалять тромбы и обеспечивать проходимость сосудов с минимальными инвазивными вмешательствами.

В полевых условиях не всегда имелись возможности для проведения общего наркоза, что способствовало переходу на локальную анестезию. Этот подход не только сократил время, но и уменьшил риски, связанные с анестезией, что повышало безопасность пациентов. Необходимость быстро реагировать на травмы привела к разработке новых технологий и хирургических инструментов, позволяющих ускорить процесс выполнения операций. Использование минимально инвазивных техник, а также новых материалов для швов и окклюзии сосудов обеспечивало сокращение времени операции и уменьшение послеоперационных осложнений.

Сложные условия на поле боя требовали от хирургов способности принимать решения в условиях дефицита времени. Каждый случай был уникален, и хирурги должны были действовать быстро, основываясь на неполной информации. В условиях войны врачи были вынуждены оперативно оценивать состояние пациента и принимать решения о необходимости хирургического вмешательства. Умение делать выбор на основе ограниченной информации стало критически важным для успешного исхода операций [6]. Хирурги адаптировали свои тактики в зависимости от клинической ситуации и доступных ресурсов, что требовало способности к

быстрой смене методов в процессе операции, подчеркивая высокую степень мастерства и гибкости медицинских работников.

Полевые госпитали формировали многофункциональные хирургические группы, где хирурги, анестезиологи и медицинские сестры работали в тесном взаимодействии. Это сотрудничество значительно сократило время на подготовку к операциям и их выполнение, что способствовало улучшению результатов лечения в условиях ограниченных ресурсов.

В ходе исследования мы рассмотрели ключевые изменения в методах кардиохирургии, произошедшие во время Второй мировой войны. Важнейшими достижениями стали развитие методов переливания крови, создание мобильных банков крови и усовершенствование антикоагулянтной терапии, что значительно увеличило шансы пациентов на выживание при операциях, сопровождавшихся большой кровопотерей. Применение кардиоплегии, гипотермии и аппарата искусственного кровообращения позволило хирургам проводить сложные операции на открытом сердце, которые ранее считались невозможными. Необходимость быстрой адаптации к условиям войны привела к разработке менее инвазивных методов лечения и улучшению организации медицинской помощи в полевых условиях. Эти достижения заложили основу для дальнейшего развития кардиохирургии и спасли множество жизней как во время войны, так и в послевоенные годы.

Таким образом, Вторая мировая война стала важным этапом в трансформации кардиохирургии, ускорив внедрение новых методов, которые стали основой для современных подходов в этой области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Army University Press Auctores Britannica Michigan Medicine, University of Michigan
2. Cooley, D.A. (1997). Early Development of Cardiac Surgery: The First Open Heart Operations. *Texas Heart Institute Journal*, 24(1), 1-9.
3. Blalock, A., & Taussig, H.B. (1945). The Surgical Treatment of Malformations of the Heart in Which There Is Pulmonary Stenosis or Pulmonary Atresia. *Journal of the American Medical Association*, 128(3), 189-202.
1. DOI: 10.1001/jama.1945.02860210015004.
4. Cohn, L.H., & Edmunds, L.H. Jr. (2003). *Cardiac Surgery in the Adult*. McGraw-Hill.
5. Kirklin, J.W., & Barratt-Boyes, B.G. (1993). *Cardiac Surgery*. Churchill Livingstone.
6. Landsteiner, K. (1901). Agglutination Phenomena of Normal Human Blood. *Wiener Klinische Wochenschrift*, 14, 1132–1134.
7. DeBakey, M.E. (1991). Cardiac Surgery: Past, Present, and Future. *Circulation*, 83(6), 17-25. DOI: 10.1161/01.CIR.83.6.IV-17.
8. Lillehei, C.W., Cohen, M., Warden, H.E., Read, R.C., Aust, J.B., Dewall, R.A., & Varco, R.L. (1955). The Direct Vision Correction of Congenital Cardiac Defects by Means of Hypothermia and a Pump-Oxygenator. *Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery*, 30(5), 604-620.
9. Moore, F.D. (1989). *Give and Take: The Development of Tissue Transplantation*. Springer-Verlag.
10. Cooper, D.K.C., & Gollackner, B. (2002). The Impact of War on the Evolution of Cardiac Surgery. *Cardiology in Review*, 10(1), 53-64. DOI: 10.1097/00132580-200201000-00010.

DOI 10.24412/3007-8946-2024-20-34-40

УДК355. 01

**СОЦИОГУМАНИТАРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ УЧАСТИЯ КАЗАХОВ ВО
ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ (ПОСТАНОВКА ВОПРОСА)**

МЕНДИКУЛОВА ГУЛЬНАРА МАЛБАГАРОВНА

Профессор кафедры общественных дисциплин КазННТУ им. К.И.Сатпаева,
Алматы, Казахстан

МАНАПОВА САНИЯМ ИЛЬЯЕВНА

Старший преподаватель кафедры общественных дисциплин КазННТУ им. К.И.Сатпаева,
Алматы, Казахстан

СЕРИКБАЕВА АЙЖАН ТЕМИРБОЛАТОВНА

Ассоциированный профессор (доцент) НАО «Торайгыров университет»,
Павлодар, Казахстан

ЕСБЕРГЕНОВА ГУЛЬНУР БАКИТБЕКОВНА

Старший преподаватель кафедры общественных дисциплин КазННТУ им. К.И.Сатпаева,
Алматы, Казахстан

ШИМАЕВА САЛТАНАТ МУСАХАНОВНА

Преподаватель кафедры общественных дисциплин КазННТУ им. К.И.Сатпаева,
Алматы, Казахстан

***Аннотация.** Статья посвящена исследованию участия казахского народа во Второй мировой войне, отмечая значимость этого события в контексте 80-летия Великой Победы, которая состоится в 2025 году. Авторы анализируют социально-политическую природу войны и ее влияние на формирование международных отношений, акцентируя внимание на вкладе казахов в победу над фашизмом. Оцениваются исторические исследования, проведенные в советский период и современность, а также проблемы доступа к архивным данным, что затрудняет объективное понимание роли казахов в войне. А также авторы выделяют ключевые аспекты, такие как духовная безопасность, историческая память и идентичность, а также подчеркивает важность социальной справедливости для ветеранов. Приводятся примеры участия казахов в итальянском движении Сопротивления и результатами международного проекта, направленного на восстановление исторической справедливости и документирование вклада казахского народа в войну. Авторы утверждают, что комплексное исследование этих вопросов поможет сохранить историческую память и укрепить национальную идентичность в условиях глобализации и новых вызовов.*

***Ключевые слова:** Вторая мировая война, участие казахов, историческая память, духовная безопасность, архивные исследования, национальная идентичность, социальная справедливость, психологическая поддержка, международный научно-исследовательский проект.*

В 2025 году исполняется 80-летие Великой Победы над фашистской Германией и милитаристской Японией во время Второй мировой войны, которая принесла много бед, изменила судьбы народов, многих лишила Родины, а миллионы людей – жизни.

На протяжении тысячелетий человеческая история сопровождается войной. И в наше время вопрос о ее сущности все еще сохраняет свою актуальность. Известный военный писатель Карл

Филипп Готтлиб фон Клаузевиц в своих сочинениях о теории войны определил, что «война есть ничто иное, как продолжение политики, с привлечением иных средств» [1].

В своей сущности война – социально-политическое явление, состояние социума, противоположное миру и рассматривается как «орудие политики, сама политика» [2].

Вторая мировая война занимает особое место в истории и сыграла ключевую роль в становлении современной системы международных отношений. Различные темы, посвященные и, в целом, феномен Второй мировой войны по сей день являются одними из наиболее изучаемых и обсуждаемых в различных научных социально-политических и социо-гуманитарных кругах.

Великая Отечественная война, как часть Второй Мировой войны, и участие в ней народов Советского Союза продолжают привлекать внимание как историков, так и исследователей социогуманитарных наук. Казахский народ занимает особую позицию в этих исследованиях благодаря значительному вкладу в победу. Более 350 тыс. казахов не вернулось домой с фронтов Великой Отечественной войны [3].

В исследованиях, вышедших в советские годы, отдавалось предпочтение изучению таких вопросов, как: подвиги казахстанцев на фронте и в тылу, а также в борьбе против фашистов в странах Европы [4,5,6,7,8]. Все эти работы отличает основательная источниковая база, профессиональные исследования.

Казахстанская историческая наука активно изучает различные аспекты Второй Мировой войны, начиная с участия воинов-казахов в советско-финской войне 1939 года и заканчивая вкладом, который казахстанцы внесли в победу над фашистской Германией и милитаристской Японией, несмотря на изменение геополитической ситуации и прошедшие после окончания войны десятилетия. Изучение данных вопросов вносит свой вклад в сохранение исторической памяти казахской нации, в воспитание бережного отношения к ее историческому наследию, славной истории и традициям всего казахстанского общества.

Одной из главных проблем изучения участия казахов во Второй мировой войне является отсутствие полного доступа к архивным данным. В течение долгих лет архивы бывшего Советского Союза оставались закрытыми или доступными только для узкого круга ученых. Ситуация начала меняться в 1990-е годы, но даже сегодня значительная часть документов остается засекреченной, что ограничивает возможность проведения объективных исследований.

Отдать долг памяти – изучить и сделать достоянием нашего общества историю участия казахов – участников движения Сопротивления в европейских странах, имена и подвиги которых до настоящего времени очень часто остаются в забвении стала приоритетной задачей международного научно-исследовательского проекта под руководством доктора исторических наук, профессора Г.М. Мендикуловой по гранту МОН РК № 2018/АР05130249 «Казахи во Второй Мировой войне: новые документы из зарубежных архивов», который финансируется из средств госбюджета на 2018-2020 гг [9].

В рамках проекта авторы впервые в казахстанской историографии было проведено комплексное междисциплинарное исследование проблем участия казахов во Второй мировой войне в странах Европы. Были найдены и проанализированы уникальные документы, находящиеся в архивах, музеях, библиотеках Казахстана, России, Франции, Финляндии, Великобритании, Италии, таких как: Архив Президента Республики Казахстан (АП РК), Центральный Государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК), Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), Центральный архив Министерства обороны (ЦАМО), Центральный Государственный архив республики Узбекистан (ЦГА РУз), , Обобщенный электронный банк данных (ОБД) «Мемориал». Впервые были выявлены и введены в научный оборот казахстанской науки материалах из: Archives Departamentales du Tarn (Архив

Департамента Тарн), Archives Nationales (Национальный архив Французской Республики), INALCO (Национальный институт восточных языков и цивилизаций), Istituto storico della Resistenza in Toscana (Firenze) <http://www.istoresistenzatoscana.it/>, Istituto Storico Parri Emilia Romagna (Bologna) <http://www.istitutoparri.eu/en/>, Service Historique de la Defense (Архив Министерства обороны Франции) и the UK National Archives (Национальный архив Великобритании).

До сих пор продолжается работа над восстановлением полных списков наших соотечественников, воевавших с фашизмом в Европе, пополнение их новыми фамилиями, биографиями на основе вновь выявленных архивных документов и материалов.

Авторы убеждены, что изучение и использование архивных документов, проливающих свет на участие казахов в борьбе с фашизмом, на судьбы людей, оказавшихся в фашистском плену, обнаружение захоронений погибших героев, восстановление имен людей, которых официально считали пропавшими без вести, является важной задачей для формирования и сохранения исторической памяти казахского народа.

Тем не менее, в постсоветский период возникли новые трудности, связанные с вопросами памяти о прошлом и идентичности, духовной безопасности, что отразилось и на проблемах, связанных с духовной безопасностью нашего народа. Необходимо исследовать ключевые социогуманитарные вопросы, касающиеся участия казахов во Второй мировой войне, с акцентом на духовную безопасность.

Духовная безопасность представляет собой сложное понятие, охватывающее сохранение исторической и культурной идентичности, ценностей и традиций народа в условиях глобализации и новых вызовов [10]. Центральным аспектом духовной безопасности является историческая память, формирующая восприятие прошлого, что влияет на коллективную идентичность и политическое самосознание народа.

В случае казахов участие в Великой Отечественной войне стало одним из ключевых элементов формирования коллективной памяти и национальной гордости. Однако современная историческая наука сталкивается с рядом вызовов в этом направлении. Одним из них является интерпретация фактов через призму современных политических и идеологических установок, что может исказить восприятие подвига казахов в годы войны.

Кроме того, важным аспектом является проблема объективности источников и возможного идеологического давления на исследования. В советский период историческая наука часто служила целям государственной пропаганды, что накладывало отпечаток на интерпретацию фактов. Например, подвиг героев часто подавался в рамках единого советского нарратива, а роль отдельных национальностей, в том числе казахов, могла быть приуменьшена или, наоборот, гипертрофирована.

Важной проблемой в контексте духовной безопасности является вопрос репрезентации казахов как в истории войны, так и в общественном сознании. В советский период, когда формировалась официальная версия истории войны, подвиги героев рассматривались в общесоветском контексте, где национальные аспекты играли второстепенную роль. В результате отдельные казахские герои, такие как Талгат Бигельдинов, Алия Молдагулова, Маншук Маметова и другие, получили признание, но их подвиги рассматривались в рамках единого советского нарратива.

Сегодня важным вызовом является необходимость переосмысления этих образов в контексте национальной идентичности казахского народа. Однако этот процесс часто сопровождается противоречиями, связанными с переоценкой роли казахов в войне и потенциальным отходом от объективного исторического анализа.

Одним из важных вопросов, связанных с участием казахов во Второй мировой войне, является вопрос социальной справедливости и реабилитации пострадавших. Многие казахи после войны не получили должного признания и социальной поддержки, что связано с общей политикой Советского Союза по отношению к ветеранам.

Эта проблема актуальна и сегодня, так как во многих постсоветских государствах, включая Казахстан, проводится работа по восстановлению исторической справедливости и пересмотру политики по отношению к ветеранам войны и их потомкам. Это имеет прямое отношение к духовной безопасности, так как уважение к истории и справедливое отношение к ее героям являются важными элементами национального самосознания и единства.

Современная политическая конъюнктура также оказывает влияние на восприятие истории. Вопросы участия казахов во Второй мировой войне иногда становятся объектом манипуляций со стороны различных политических сил, что угрожает духовной безопасности и единству общества. Переписывание истории, искажение фактов и формирование альтернативных версий событий может привести к разобщению общества и утрате общенациональных ценностей.

В частности, в Казахстане и других постсоветских республиках наблюдается тенденция к пересмотру роли Советского Союза в войне, что, в свою очередь, вызывает дискуссии о том, как оценивать вклад казахов и других народов. Это создает новые вызовы для историков и социологов, которые должны стремиться к объективности и защищать историческую правду.

Образование и медиа играют ключевую роль в формировании исторической памяти и укреплении духовной безопасности [11].

Важным аспектом является включение объективной информации об участии казахов во Второй мировой войне в университетские программы и медийное пространство.

Однако на практике существует проблема несоответствия учебных материалов реальным историческим фактам, что связано как с недостатком исследований, так и с политической конъюнктурой. Важно обеспечить систематическое и всестороннее исследование участия казахов в войне, а также способствовать популяризации этой темы среди молодежи и широкой общественности.

Изучение участия казахов во Второй мировой войне представляет собой сложную и многоаспектную задачу, которая связана с рядом социогуманитарных проблем, особенно в контексте духовной безопасности. Сохранение объективной исторической памяти, обеспечение социальной справедливости, борьба с манипуляциями историей и формирование национальной идентичности — все эти вопросы требуют внимательного и взвешенного подхода.

Историческая память о войне является неотъемлемой частью духовной безопасности Казахстана, а потому необходимо продолжать исследования, опираясь на объективные данные и стремясь к сохранению исторической правды.

Изучение участия казахов во Второй мировой войне связано с рядом социогуманитарных проблем, включая вопросы идентичности, памяти и социальной справедливости. Важным аспектом является психосоциальная поддержка ветеранов, которая включает:

Изучение участия казахов во Второй мировой войне в контексте социогуманитарных проблем и социальной психологической помощи ветеранам охватывает несколько ключевых аспектов таких как:

1. Историческая память и идентичность:

- **Формирование идентичности:** Участие казахов в войне является важным элементом национальной идентичности. Понимание этого опыта способствует укреплению исторической памяти и национального самосознания.

- **Воспоминания и мифология:** Ветераны могут иметь различные воспоминания о своем опыте, что влияет на их восприятие войны и роли казахского народа в ней.

- Изучение того, как литература и медиа представляют участие казахов в войне, может помочь понять, как формируется общественное мнение и память о событиях.

- Исследование вклада казахов в войну помогает сохранить историческую память и формирует национальную идентичность. Важно учитывать, как ветераны воспринимают свой опыт и какую роль он играет в их жизни.

2. Психологическая поддержка:

- Посттравматический стресс: Многие ветераны сталкиваются с последствиями травм, полученных во время войны. Психологическая поддержка должна быть адаптирована к их уникальным переживаниям. Исследование методов психологической помощи и поддержки ветеранов играет важную роль.

- Групповая терапия и сообщество: Взаимодействие между ветеранами может служить важным источником поддержки и понимания, помогая им делиться опытом и справляться с трудностями.

3. Социальная интеграция:

- Трудности адаптации: Ветераны могут испытывать сложности в адаптации к мирной жизни, что требует разработки программ по социальной интеграции.

- Участие в общественной жизни: Включение ветеранов в социальные и культурные мероприятия помогает им чувствовать себя нужными и значимыми.

- Ветераны могут испытывать трудности в социальном взаимодействии. Социальные инициативы, направленные на вовлечение ветеранов в общественную жизнь, могут способствовать улучшению их психологического состояния.

4. Культурные и этические аспекты:

- Уважение традиций: Программы помощи должны учитывать культурные особенности и традиции казахского народа, что повышает их эффективность.

- Социальная справедливость: Необходимо осознавать важность справедливого подхода к ветеранам и их семьям, обеспечивая им должное внимание и поддержку.

- Учет традиционных ценностей и практик казахского народа в программах помощи может повысить их эффективность и значимость для ветеранов.

5. Образование и исследовательская деятельность

- Образовательные инициативы: Важно проводить исследования и создавать образовательные программы, которые освещают вклад казахов в войну и способы их поддержки.

- Документирование опыта: Сбор свидетельств ветеранов помогает сохранить их историю и передать будущим поколениям [12].

Эти аспекты требуют междисциплинарного подхода и сотрудничества между историками, психологами, социологами и культурологами для создания эффективных программ поддержки ветеранов.

Систематическое изучение этих аспектов может способствовать лучшему пониманию роли казахов во Второй мировой войне и оказанию эффективной социальной и психологической помощи ветеранам.

Заключение.

Безусловно, что ни у кого слово «война» не вызывает положительных ассоциаций. Постоянная борьба за территорию погубила множество жизней, но она же создала сильные и могущественные государства, способные постоять за свою землю и народ [13].

Основополагающие черты современного мира были сформированы в результате хода и последствий Второй мировой войны. Значение Второй мировой войны заключается в том, что она привела к пониманию о нерациональности разворачивать масштабные военные действия между влиятельными полюсами мира. Более того, из истории политики известны случаи, когда, в

результате принятых политиками стратегических решений, некоторые локальные столкновения и конфликты не переросли в мировую войну. Лидеры стран ясно отдавали себе отчет о тех угрозах, которые несет в себе эскалация военных действий [14].

К еще одному социально-политическому феномену войны можно попытаться отнести такое явление, как сближение народов. Примером тому служит история участия казахов в Итальянском движении сопротивления во Второй мировой войне. В ходе войны, советскими войсками создавались партизанские отряды и диверсионные группы в занятых врагом районах для борьбы с частями вражеской армии. В партизанской войне участвовало не менее трех с половиной тысяч казахов - мужчин и женщин, из них не менее двух сотен в партизанской войне и освобождении северных регионов Италии. Не все смогли вернуться на исторические земли, многие похоронены в братских могилах на территории Италии. Как правило, казахи попадали в Италию в составе Туркестанского легиона. Это один из "восточных легионов" вермахта, созданный из представителей тюркских народов республик Средней Азии. Основную его часть составляли военнопленные Красной Армии, а также эмигранты и беженцы. Движимые стремлением выжить, подпитываемые национальным самосознанием и желанием освобождения от фашистского ига, легионеры убивали своих командиров - немецких офицеров, сбегали и присоединялись к партизанам [15].

Комплексное исследование и глубокий анализ в исследовании данного вопроса принадлежит коллективу исследовательской группы международного проекта «Казахи во Второй мировой войне: новые документы из зарубежных архивов». Авторы, в лице Мендикуловой Г.М., Надежук Е.А., Акатаевой А.А. и Тумабаева Т.С., провели поисковые работы в итальянских, российских и казахстанских архивах, а также в банках данных солдат, погибших и пропавших без вести во время Великой Отечественной войны, и ОБД «Мемориал». В ходе реализации проекта был проведен сравнительный анализ архивных документов, который позволил выявить и обосновать участие десятков казахов в итальянском движении Сопротивления, а также обнаружить ранее неизвестные захоронения наших соотечественников. По результатам исследования были обнародованы фамилии казахов, участвовавших в борьбе с нацифашизмом в центральной и северной Италии [16].

ЛИТЕРАТУРА

1. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. М.: «Локид-Пресс». Вадим Серов. 2003 // https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/436/Война
2. Бельков О.А. Война как явление и понятие // Вестник Самарского Государственного Технического университета. Серия «Философия». 2024. Т. 6. № 1. С. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.17673/vsgtu-phil.2024.1.9>
3. Тәтімов Мақаш. Қазақ әлемі. Алматы, 1993. С. 4.
4. Козыбаев М.К. Казахстан – арсенал фронта. Алма-Ата: Казахстан, 1970. 475 с.
5. Абишев Г.А. Казахстан в защите социалистического Отечества. Алма-Ата: Казахстан, 1969. 359 с.
6. Шакибаев С. Падение «Большого Туркестана». Алма-Ата: Жазушы, 1973. 288 с.
7. Белан П.С., Едыгенов Н.Е. Боевое содружество в годы Отечественной войны // Казахстан в нерушимом Союзе братских республик. (Сборник статей). Алма-Ата: Наука, 1972. 319 с.
8. Маляр И.И. Участие казахстанцев в европейском Движении сопротивления // Петров И.И. Всегда начеку. Алма-Ата: Казахстан, 1971. 320 с. (С. 160-168).
9. Казахи во Второй Мировой войне: документы из зарубежных архивов. Сб. документов. Т. 1. / Сост. Г.М. Мендикулова, Е.А. Надежук, А.А. Акатаева, А.Ж. Габдуллина, Г. Байтасова. Алматы: Satbayev University, 2018. 383 с.; Казахи во Второй Мировой войне: документы из зарубежных архивов. Сборник документов. Т.2./Сост. Г.М. Мендикулова, Е.А. Надежук, А.А. Акатаева, Т.С. Тумабаев, Г. Абдигапарова. Алматы: Satbayev University, 2020. 353 с.
10. Сулейманова Р.Р. Глобализация и духовная безопасность личности: проблемы и пути решения // Общество: философия, история, культура. 2022. № 4. С. 181–185.
11. Савруцкая Е. П., Устинкин С. В. Историческая память как фактор национальной безопасности // Власть. 2019. Том 27. № 6. С. 225-231.
12. Алдажуманов, 2011 – Алдажуманов К.С. История войны 1941-1945 годов и Казахстан: «белые пятна» и проблемы // Социогуманитарная наука Казахстана. Алматы, 2011.
13. Рыжкова А.Г. Эволюция войны как политического процесса // Молодой ученый. 2017. № 26(160). С. 150-152. URL: <https://moluch.ru/archive/160/45001/> (дата обращения: 22.10.2024).
14. Ежи Вятр. Вторая мировая война и новый мировой порядок // <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/43356/1/16-26.pdf>
15. Советские партизаны в Италии: неизвестная история казахов в годы Второй мировой // <https://ru.sputnik.kz/20190629/sovetskie-partizany-kazakh-italy-10760372.html>
16. Мендикулова Г.М., Надежук Е.А., Акатаева А.А., Тумабаев Т.С. Архивные документы об участии казахов во Второй мировой войне в Италии // Вестник Томского государственного университета. История. 2023. № 83. С. 96–105. doi: 10.17223/19988613/83/13

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ HISTORICAL SCIENCES

ХОҶАЕВ МЕҲРОВАР ПАРДАЛИЕВИЧ, МУРОДОВ НАЗИРМАД САФАРОВИЧ, КНОЈАЕВ МЕНРОВАР ПАРДАЛИЕВИЧ, MURODOV NAZIRMAH SAFAROVICH [ТОҶИКИСТОН] ИСТЕҶСОЛИ ҲУНАРМАНДИ ВА ТИҶОРАТИ ДОХИЛИИ ТЕМУРИЁН	3
АМАНГЕЛДИЕВА ГҮЛНАЗ ТАЛҒАТҚЫЗЫ, НОГАЙБЕКОВА МАНАТ ТУЗЕЛБЕКОВНА [ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН] АҚЫРТАС ҚАЛАШЫҒЫН ТАРИХЫ.....	11
ҚАПШОВ СЕРІК КЕНСАТҰЛЫ, НОГАЙБЕКОВА МАНАТ ТУЗЕЛБЕКОВНА, БАРНАХАНОВА ҚАРЛЫҒАШ ТУРЕХАНОВНА [ТАРАЗ, ҚАЗАҚСТАН] АМАНАТ НАЗАРҚҰЛ: ҚАЗАҚ ӨНЕРІНІҢ ДАРА ТҰЛҒАСЫ.....	16
НУРМАТЗОДА ХАСАН ҶОЙҒОҶИ ЁДГОРИҶОИ ТАЪРИХИЮ ФАРҶАНҒИ ВА ҲУНАҶОИ МАРДУМИ ДАР ПАЁМҶОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҶТАРАМ ЭМОМАЛИ РАҶМОН.....	21
БИСЕМБАЙҰЛЫ МИРАС КЕҶЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДА В. АНДЕРС ҚҰРҒАН ПОЛЯК АРМИЯСЫНЫҢ ЖАСАҚТАЛУ ТАРИХЫ.....	27
ТАУЕКЕЛ ӘСЕЛ ДАУРЕНҚЫЗЫ, ЕРМАГАМБЕТОВА АЙНУР НУРЛАНОВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАХСТАН] ИСТОРИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ МЕТОДОВ КАРДИОХИРУРГИИ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.....	31
МЕНДИКУЛОВА ГУЛЬНАРА МАЛБАГАРОВНА, МАНАПОВА САНИЯМ ИЛЬЯЕВНА, ЕСБЕРГЕНОВА ГУЛЬНУР БАКИТБЕКОВНА, ШИМАЕВА САЛТАНАТ МУСАХАНОВНА [АЛМАТЫ, ҚАЗАХСТАН], СЕРИКБАЕВА АЙЖАН ТЕМИРБОЛАТОВНА [ПАВЛОДАР, ҚАЗАХСТАН] СОЦИОГУМАНИТАРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ УЧАСТИЯ КАЗАХОВ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ (ПОСТАНОВКА ВОПРОСА).....	34

"IN THE WORLD OF SCIENCE AND EDUCATION"

Контакт

els.education23@mail.ru

Наш сайт

irc-els.com